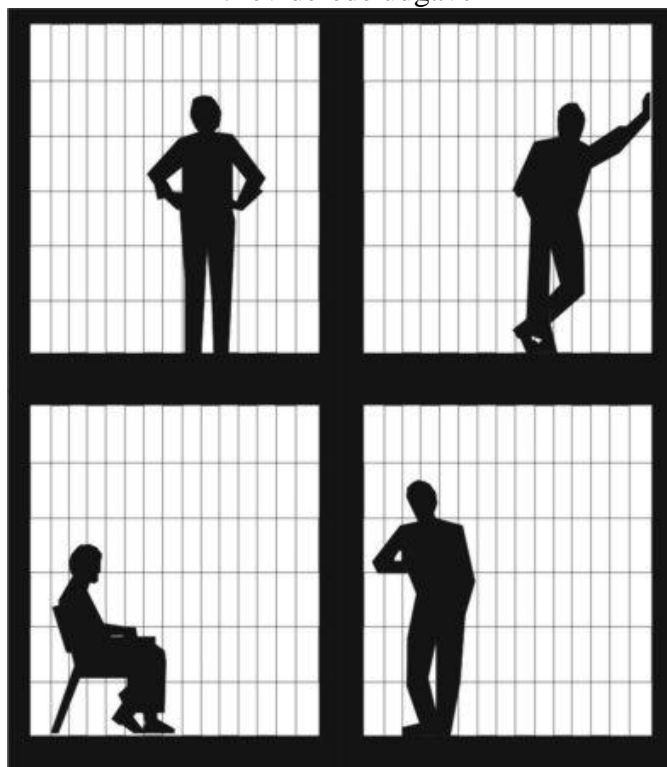

Uddannelse i fængslerne Hvad siger de indsatte?

En interviewundersøgelse

2. reviderede udgave

Peter Damlund Koudahl
Danmarks Pædagogiske Universitetsskole
Århus Universitet
Juni 2010

for
Direktoratet for Kriminalforsorgen

”Hvis man vil kalde sig en professionel kriminalforsorg, må man kunne forklare, hvad man er ude på at opnå, og man må kunne forklare, hvordan man bærer sig ad med at udføre arbejdet. Hvilke normer følger man? Hvordan ved man, om normerne bliver fulgt, og om arbejdet fører til de ønskede resultater?”

Ole Ingstrup¹, 1998.

¹ Ole Ingstrup er tidligere inspektør og viceinspektør for Statsfængslet på Kragshovede. Fra 1983 til 2000 var han ansat ved det canadiske fængselsvæsen, i perioderne 1988-92 og 1996-2000 som direktør for den canadiske kriminalforsorg.

Indhold

Indhold	3
1. Forord.....	4
Forord til 2. reviderede udgave	5
2. Resumé.....	6
3. Sammenfatning af undersøgelsens resultater	7
4. English summary.....	10
Summary of the results	11
5. anbefalinger.....	13
6. Indledning	15
7. Resultater af forskningsprojektet ”Forskning i fængselsundervisning i Danmark	21
8. Metode	25
Informanterne.....	25
Udvælgelse af informanter.....	25
9. Gennemførelsen af interviews med de indsatte	27
10. Hvem er de indsatte?.....	28
11. Skolens betydning under afsoningen	33
12. De indsattes forhold til lærerne	37
13. Forskelle mellem lærere og fængselsbetjente	39
14. Undervisning af arrestanter	41
15. Undervisningspraksis	43
16. Barrierer for at deltage i uddannelse eller undervisning	45
Man bliver nødt til at bryde reglerne	45
Ligegyldighed	46
Kontaktpersonen	48
Monotoni og apati	50
17. Begrundelser for ikke at gå til undervisning eller uddanne sig under afsoning.....	55
Kort dom	55
Afsoningen skal overstås uden de store anstrengelser	56
Tager min straf – og så hurtigt videre... ..	57
Der er for lidt	58
Overflytninger og lange domme	63
18. Belønningssystemet	67
19. Afsluttende bemærkninger	68
Litteratur.....	74
Bilagsfortegnelse.....	78

1. Forord

Denne rapport er baseret på interviews med indsatte og observationsstudier af undervisningspraksis på 3 åbne og 3 lukkede fængsler samt et større arresthus. Institutionerne er geografisk fordelt over hele landet.

Undersøgelsen er gennemført i 2008 af lektor Peter Damlund Koudahl, Institut for Didaktik, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Århus Universitet (DPU), og den er finansieret af Direktoratet for Kriminalforsorgen og Danmarks Pædagogiske Universitetsskole. Undersøgelsen er den tredje i det forskningsprojekt, der blev igangsat i 2005 under titlen ”Forskning i fængselsundervisning i Danmark”.

I forbindelse med gennemførelse og afrapportering af undersøgelsen skal følgende personer og institutioner takkes:

- Direktoratet for Kriminalforsorgen, der har sat dette vigtige forskningsprojekt i gang med henblik på at styrke uddannelsesmulighederne for de indsatte under afsoning.
- Undervisningsleder i Direktoratet for Kriminalforsorgen Kaj Raundrup, der ud over at have været initiativtager til det samlede forskningsprojekt, har medvirket til at skabe kontakten mellem de involverede institutioner og forskeren. Desuden har han været en værdifuld sparringspartner under hele processen.
- De ansatte ved de involverede institutioner og i særdeleshed de ansatte, der har med undervisning og beskæftigelse at gøre for at have brugt tid og energi på at finde indsatte der kunne indgå i undersøgelsen og til at bruge tid på at vise forskeren rundt og i øvrigt stille sig velvilligt i forhold til projektet.
- Til de indsatte, der har stillet op til interview og har ladet mig observere deres undervisning, rettes en særlig tak. Uden dem var projektet aldrig blevet til noget.

Forfatteren er alene ansvarlig for indholdet i rapporten, herunder for eventuelle fejl og mangler.

København, 29. oktober 2009.

Peter Damlund Koudahl

Forord til 2. reviderede udgave

Efter samråd mellem forfatteren til denne rapport og Direktoratet for Kriminalforsorgen er det blevet besluttet at udgive denne 2. reviderede rapport. Dette skyldes, at der i den oprindelige udgave, enkelte steder blev refereret til resultater fra rapporten ”Indsatte i danske fængsler. Uddannelse og uddannelsesønsker” (Koudahl 2007), der på grund af kodningsfejl, har vist sig at være behæftet med fejl. Fejlene angik analyser i kapitlerne VI og XI, og drejer sig om de indsattes vurdering af de tilbudte uddannelser og de indsattes måder at lære på. De i den 2. reviderede udgave rettet, så de er i overensstemmelse med de korrekte besvarelser.

Denne rapport er med denne 2. reviderede udgave bragt i overensstemmelse med de rettelser, der er foretaget i 2007-rapporten.

Som forfatter til rapporten skal jeg være den første til at udtrykke min beklagelse over disse fejl – der dog ikke anfægter rapporternes hovedkonklusioner.

Rapportens resultater er yderligere anvendt i forbindelse med angivelse af resultater og analyser i ”Innsatte i nordiske fængsler. Utdanning, udanningsønske og – motivation” (Eikeland mfl. 2008). Denne rapport vil ligeledes blive revideret i henhold til de rigtige resultater.

København September 2010

Peter Koudahl

2. Resumé

I denne rapport præsenteres resultaterne af den tredje undersøgelse i forskningsprojektet ”Forskning i fængselsundervisning i Danmark”. Projektet blev igangsat i 2005 som et samarbejde mellem Direktoratet for Kriminalforsorgen og Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Århus Universitet. Baggrunden for kriminalforsorgens ønske om at sætte forskningsprojektet i gang var en konstatering af, at fængselsundervisningen i Danmark ikke var blevet undersøgt systematisk siden midten af 1980’erne, hvor Justitsministeriet nedsatte ”Kriminalpolitisk forskningsgruppe” på baggrund af den såkaldte ”Skadhauge-plan” (Se Holstein mfl. 1976-79, Holstein 1981, 1986). Skadhaugeplanen, der blev iværksat i 1975, havde til formål at afprøve forsøg med uddannelse og beskæftigelse i statsfængslerne i Nyborg og på Søbysøgård. Det centrale i planen var, at de indsatte skulle tilbydes undervisning på lige fod med borgere uden for murene, og at undervisningen i så stor udstrækning som muligt skulle foregå ved deltagelse i undervisningsaktiviteter uden for fængslerne ved frigang. Desuden skulle undervisningen også udbredes til arresthusene, således at arrestanterne kunne have en uddannelsesplan, når de påbegyndte afsoningen. Skadhauge-planen er stadig udgangspunktet for den undervisning, der tilbydes indsatte i danske fængsler og arresthuse.

Denne undersøgelse tager afsæt i den spørgeskemaundersøgelse blandt samtlige indsatte i de danske fængsler og arresthuse, der blev gennemført i 2006 (Koudahl 2007), og den kvalificerer nogle af de resultater, spørgeskemaundersøgelsen kom frem til. Det gælder blandt andet spørgsmålet om, hvorfor det kun er 20 % af de indsatte, der uddanner sig under afsoning, hvilken betydning uddannelses tilbuddet har for de indsatte, mens de afsoner, hvordan det eksisterende uddannelses tilbud kan forbedres og suppleres, hvilke eventuelle barrierer de indsatte oplever for deltagelse i undervisningsaktiviteter, og hvordan uddannelse i de indsattes perspektiv kan bidrage til at opfylde kriminalforsorgens mål om normalisering og resocialisering.

Nedenfor er undersøgelsens vigtigste resultater sammenfattet.

3. Sammenfatning af undersøgelsens resultater

- De indsatte er overvejende tilfredse med fængslets lærere og med deres arbejde. Det fremhæves særligt af de indsatte, der har relativt dårlige skolekundskaber, at lærernes tålmodighed, at de gerne tager forklaringerne flere gange og de små holdstørrelser, giver dem lyst til at supplere deres skolekundskaber.
- I forlængelse heraf tyder undersøgelsen på, at fængslets skoler primært er tilrettelagt for indsatte med ringe skolekundskaber, og at indsatte med uddannelsesbehov på niveau over folkeskoleniveau kun i begrænset omfang kan få udfordringer, der svarer til deres uddannelsesniveau.
- Undersøgelsen tyder på, at der er et udækket uddannelsesbehov på fængslernes skoler. De indsatte fortæller, at de bliver opfordret til kun at gå til undervisning i begrænset omfang, således at fængslets undervisningstilbud kan udstrækkes til hele afsoningstiden. I de fængsler, hvor vejledningsindsatsen og afdækningen af de indsattes behov for undervisning er blevet opprioriteret, er resultatet, at der er opstået ventelister til fængselsskolen. Samlet set kunne det tyde på, at omfanget af den tilbudte undervisning ikke matcher det faktiske undervisningsbehov.
- De ældre indsatte, for hvem uddannelse ikke i samme grad som for de unge er et must, gentager uafhængigt af hinanden, at undervisningstilbuddet til de unge er for begrænset og for snævert, og at der skulle sættes betydeligt mere massivt ind over for de unge i forhold til undervisning, hvis de skal holdes ude af kriminalitet efter endt afsoning
- Undersøgelsen tyder på, at der er betydelige problemer med kontaktpersonsordningen. Betjentenes dobbeltrolle som de, der i praksis opretholder orden og sikkerhed i fængslerne, og de som skal fungere som en mellemting mellem socialrådgiver og personlig hjælper, som en indsat udtrykker det, lader sig ikke forene. I praksis opleves betjentene af langt de fleste indsatte i denne undersøgelse som nogle, man skal holde sig fra at tale med og i øvrigt holde sig væk fra. Dette forhold skaber problemer i den udstrækning de normaliserende og resocialiserende dimensioner af afsoningen er knyttet sammen med kontaktpersonsfunktionen.
- Mulighederne for at få prøveløsladelse efter udstået halv tid er blandt andet afhængig af, at den indsatte aktivt har vist, at han er i stand til at arbejde med at komme ud af sin kriminalitet. Viljen til at gøre en indsats for at kvitte den kriminelle løbebane kan i

- fængslerne demonstreres ved, at de indsatte deltager i programvirksomhed (fx. anger management, cognitive skills), misbrugsbehandling og/eller i undervisning. En utilsigtet konsekvens af denne praksis er, at de velfungerende indsatte, der ikke har behov for fængslets undervisnings- eller behandlingstilbud, ikke i samme grad har mulighed for at få prøveløsladelse ved halv tid. Undersøgelsen stiller dermed spørgsmålet, om fængslernes tilbud overvejende er indrettet mod indsatte, der har problemer af en eller anden art, mens gruppen af velfungerende indsatte ikke i samme omfang kan tilgodeses af fængslets tilbud.
- De indsatte taler hele tiden om ”TID”. Tid er målestok for alt, der har med fængselslivet at gøre. En konsekvens heraf er, at mange indsatte søger at indrette deres fængselsliv på en måde, der gør, at de kan overstå afsoningen lettest og hurtigst. Det er med andre ord kvantitative overvejelser, der for mange indsatte er afgørende for, hvordan de afsoner. De kvalitative aspekter om normalisering, resocialisering og forberedelse til en kriminalitetsfri tilværelse, som Kriminalforsorgens principprogram lægger op til, har i mange tilfælde ikke afgørende plads hos de indsatte. En konsekvens, som denne undersøgelse peger på, kan være, at fængselsskolen bliver brugt af nogle indsatte til at ”overstå” afsoningen snarere end til at lære noget.
 - En stor andel af de indsatte, der har medvirket i denne undersøgelse, beskriver fængselslivet som kedeligt, præget af monotoni og med manglende muligheder for at fylde afsoningstiden ud med relevant og meningsfuld beskæftigelse. Der er et stort misforhold mellem afsoningstiden og beskæftigelsesmulighederne. Konsekvenserne er blandt andet, at indsatte går mentalt i stå, at de indtager en opgivende indstilling til deres egen tilværelse, at de ryger for meget hash, og at de glider ind i apati og ligegyldighed i forhold til deres egen fremtid, og deraf følgende risiko for at afsoningstiden resulterer i, at de bliver dårligere i stand til at klare sig uden for murene efter endt afsoning, end de var, da de begyndte.
 - Undervisningen i arresthusene beskrives af de medvirkende i denne undersøgelse som meget værdifuld i forhold til at overkomme den usikre og psykisk belastende tid, det kan være at være varetægtsfængslet. Undervisningen giver arrestanten mulighed for at beskæftige sig med noget andet end spekulationer om familie, job, bolig og sin sag – og ikke mindst for at komme ud af cellen.
 - Samtidig er undervisningsfaciliteterne i mange arresthuse utidssvarende og i nogle tilfælde ikke-eksisterende.

- Endelig rejser de interviewede spørgsmålet om, hvorvidt tilbuddet om undervisning i arresthusene (svarende til 1 time pr. måned pr. arrestant) er tilstrækkeligt til at dække behovet.

4. English summary

In this report the results of the third investigation in the research project "Research in prison education in Denmark" are presented. The research project was initiated in 2005 as a cooperation between The Danish Prison and Probation Service and The Danish School of Education, University of Aarhus. The Prison and Probation Service wished to initiate the research project because education of inmates in Danish prisons has not been submitted systematic research since the mid-eighties where the Ministry of Justice pointed out "The research group on the politics on crime" [Kriminalpolitisk Forskningsgruppe]. This research group was established as a result of the so called "Skadhauge-plan" (Holstein et. al 1976-79, Holstein 1981, 1986). The Skadhauge-plan was implemented in 1975 with the purpose to improve educational practices in prisons and jails. The first initiatives was taken in the prisons in Nyborg and at Søbysøgård. The overall purpose was to make sure that all inmates would have equal opportunities to access educational activities as people in society as such and that the educational activities were to take place in educational institutions outside the prisons when ever possible regarding security etc. Further more educational activities were offered to inmates while they were still in custody. The Skadhauge-plan is still the backbone in Danish prison education.

This investigation takes its point of departure in the survey carried out among all inmates in Danish prisons and jails in 2006 (Koudahl 2007). It qualifies some of the results from the survey among others the question why only 20% of he inmates attend educational activities while serving their sentence, what the importance of educational activities are to the inmates while they are still in prison, how the existing educational offers can be improved and complemented, which obstacles the inmates think there are for their participation in educational activities and how education can contribute to the Prison and Probation Service purpose of normalisation and resocialisation.

Here below some of the most significant results are summarised:

Summary of the results

- The inmates are mostly satisfied with the prison teachers and the job they do. Especially the inmates with poor educational background emphasizes the teachers patience and the fact that they care to explain the content over and over again.. Additionally the fact that there are only a few inmates in each class strengthens the motivation to participate in the prison schools.
- The investigation suggest that prison education is mostly suited inmates with poor educational background and that inmates with educational needs in a level above what is normally offered in the prison schools are not always offered appropriate educationally challenges.
- The investigation suggests the existence of educational needs in the prison schools. The inmates say in the interviews that they often are requested to participate in educational activities to a limited degree which with the purpose to stretch out the offers of the prison school to the whole period of sentence. In the prisons where guidance of the inmates is enhanced it has resulted in waiting lists to the prison school. Seen together the investigation suggest that the educational offers do not match the real educational needs.
- The oldest inmates to whom education is not a must independent of one another say that the educational offers for the young inmates are to limited and too narrow and that the educational effort must be strengthened if the young inmates are to stay out of crime when they are released.
- It seems that there are severe problems regarding the arrangement with the inmates having a personal contact. The guards have a double role as the ones who maintain order and security in the prisons and jails and at same time they shall have the function of “a personal helper and social counsellor” as expressed by one of the inmates. Those two roles are not compatible. I practice the inmates in this investigation see the guards as persons you stay away fro and with who you only talk to when it is absolutely necessary. This situation presents a large problem as long as the ambitions of normalisation and re-socialisation is attached to the relationship between the inmate and his contact,
- The opportunity to be released on parole after having served half of the sentence is among others depended on the evaluation of the inmates will to actively trying to stop the criminal life. This can in the prisons be demonstrated if the inmates participate in educational activities or treatment (anger management, treatment for alcohol or drug abuse etc.). As a

consequence inmates who does not have educational needs or problems that needs treatment do not have the same possibilities to be released on parole after serving half their sentence as other inmates. There by the investigation raises the question if the offers to the inmates as such are more over directed towards inmates with problems of some kind while inmates without problems – apart form the fact that they are incarcerated – do not benefit from these offers to the same extend.

- The inmates are constantly talking about “TIME”. Time is a measure for everything which has something to do with life in prison. A consequence is that many inmates arrange their prison life in a way where time is passed as quickly easily as possible. In other words quantitative measures are most important for how the inmates serve their sentence. The qualitative aspects like normalisation and re-socialisation and the preparation to a life without crime in many cases has no relevance for the inmates. A consequence among others is that the prison school for some inmates is a place to pass the time and not a place to learn.
- A lot the inmates who has participated in this investigation describes prison life as extremely boring and characterised by monotony and the lack of possibilities to have relevant and meaningful occupation while serving their sentence. As such there is large disproportion between the time to serve and the opportunities for occupation. The consequences are among others that inmates are mentally put on hold, that they tend to get a defeatist attitude to their own life, that they tend to slip into apathy and indifference towards their own future and that they smoke to much cannabis. A result of their time in prison is therefore that they are worse equipped regarding living a normal life outside the walls than they were when they began serving time.
- The educational activities in the jails are by the inmates in this investigation described as very valuable in the process of overcoming the unsecure and psychological demanding time in custody. Participating in educational activities gives the prisoner the opportunity to engage in something else than speculations about family, job, habitation and the case – and not at least it might give the inmate the possibility to get out of the cell.
- At the same time the facilities for educational activities are in many jails very poor and in some jails not-existing.
- Finally the inmates interviewed in this investigation raise the question if an educational offer of one hour pr. month pr. inmate is sufficient to meet the educational needs.

5. Anbefalinger

- Det anbefales, at fængselslærernes kompetencer styrkes med henblik på at vejlede de indsatte om undervisnings-, uddannelses- og beskæftigelsesmuligheder. Dette kan eksempelvis ske ved gennemførelse af vejledningsuddannelser på forskelligt niveau.
- Det anbefales, at der tages yderligere initiativer til at tilgodese uddannelsesbehovet hos den del af de indsatte, der ikke har brug for uddannelse på det niveau, som fængslerne tilbyder. Denne anbefaling gælder først og fremmest de lukkede fængsler, hvor al undervisning og uddannelse skal foregå inden for murene. Men også på åbne fængsler er der grund til at være opmærksom på, om uddannelses tilbuddet er relevant og tilstrækkeligt i forhold til alle fangegrupper. I denne sammenhæng anbefales det, at der skabes endnu bedre muligheder for, at indsatte kan fortsætte deres uddannelsesaktiviteter efter ordinær arbejdstids ophør, eksempelvis ved at give øget mulighed for at have computer på cellen.
- Det anbefales, at der sættes en undersøgelse i gang, der kan tydeliggøre sammenhængene mellem behovet for undervisning i fængselskolerne og det faktiske behov hos de indsatte. I forlængelse heraf anbefales det, at den generelle vejledningsindsats styrkes, og at alle indsatte som hovedregel får udarbejdet en handleplan inden for de første dage efter påbegyndt afsoning, uanset domslængde. Desuden anbefales det, at der rutinemæssigt gennemføres en opfølgende vejledningssamtale inden for 14 dage efter påbegyndt afsoning med henblik på justering af handleplanen og for at sikre, at den indsatte er klar over sine muligheder for beskæftigelse, undervisning og uddannelse under afsoningen.
- Det anbefales ved overflytning mellem fængsler, at de handleplaner, der allerede er udarbejdet, er forpligtende for det fængsel den indsatte overflyttes til, således at der sikres kontinuitet i den indsattes afsoning .
- Det anbefales, at der gøres en endnu større indsats end tilfældet er over for de yngste indsatte, der oftest har det største undervisningsbehov, og som for en dels vedkommende har brug for massiv indsats, hvis det skal lykkes at holde dem væk fra en kriminel løbebane.
- Det anbefales, at der iværksættes en undersøgelse af kontaktpersonordningen med henblik på grundlæggende ændringer af ordningen, så den bringes i overensstemmelse med dens intentioner. Spørgsmålet er, om det skal være andre faggrupper end betjentene, der skal varetage denne funktion. I den forbindelse kan en undersøgelse af uddannelsen til fængselsbetjent være relevant: Skal den fortsat være en etatsuddannelse under Kriminalforsorgen eller kan den med fordel gøres til et speciale under eksempelvis

uddannelsen til pædagog, og dermed til en uddannelse som professionsbachelor med de muligheder for videreuddannelse, det giver. I den sammenhæng anbefales det, at der iværksættes en undersøgelse af rutiner omkring behandling af de indsatte ønsker til uddannelse og beskæftigelse, med henblik på at forenkle og smidiggøre disse i det omfang det viser sig relevant.

- Det anbefales, at der sættes en undersøgelse i gang, der kan klarlægge, i hvor stor udstrækning betingelsen for at kunne få prøveløsladelse efter afsoning af halv tid i praksis er betinget af, at de indsatte har deltaget i fængslets undervisnings- og/eller behandlingstilbud, og hvilke muligheder, der findes, for at sikre at de velfungerende indsatte ikke har ringere mulighed for prøveløsladelse efter halv tid.
- Det anbefales, at der iværksættes tiltag, der kan sikre, at de indsatte oplever at have travlt fra den første dag, de afsoner. Dette kan ske gennem at intensivere undervisningen og ved at fængslerne har tilstrækkeligt med relevante og udviklende arbejdsopgaver, der kan holde de indsatte beskæftiget, så de er klar til at indgå i en travl hverdag efter endt afsoning
- Det anbefales, at der foretages en undersøgelse af arresteres behov for undervisning og betydningen heraf for perioden under varetægtsfængsel og for den eventuelle efterfølgende afsoning, samt at det sikres at alle arrester har adgang til tidssvarende undervisningsfaciliteter.
- Det anbefales, at der iværksættes en systematisk undersøgelse af, hvilken betydningen deltagelse i undervisnings og uddannelsesaktiviteter under afsoning har for de indsatte efter deres løsladelse. Dette kan eventuelt ske gennem etablering af et 3-årigt ph.d.- forløb.

6. Indledning

Dette er den tredje rapport i det samarbejde om forskning i fængselsundervisning², som Direktoratet for Kriminalforsorgen og Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Århus Universitet³, indgik i efteråret 2005. I forhold til den oprindelige projektbeskrivelse, har projektet taget nogle drejninger, hvilket ikke mindst skyldes indgåelse af et samarbejde i Nordisk Netværk for Fængselsundervisning.⁴

Baggrunden for, at Direktoratet for Kriminalforsorgen oprindeligt ønskede at gennemføre et forskningsprojekt i fængselsundervisningen, var dels et ønske om at kortlægge de indsattes uddannelsesmæssige baggrund, at udvikle og forbedre undervisningen og dels en erkendelse af, at der ikke eksisterede opdateret systematisk vidensopsamling om betydningen af undervisningen af indsatte i fængslerne. I Danmark var der ikke siden Justitsministeriet nedsatte ”Kriminalpolitisk forskningsgruppe”, der offentliggjorde sine seneste arbejder for små 30 år siden, gjort forsøg på systematisk at undersøge betydningen af undervisningen i fængsler og arresthuse. Blandt de publikationer om undervisningen i de danske fængsler, der eksisterede i 2005, var et fælles nordisk initiativ støttet af Nordisk Ministerråd, der præsenterer en samlenende beskrivelse af forskelle og ligheder i fængselsundervisningen i de nordiske lande (Nordisk ministerråd 2003, Nordic Council of Ministers 2005). Udgangspunktet for denne publikation var de formelle love og regler vedrørende undervisning under afsoning. De indsattes vurderinger fyldte ikke meget her. I andre nordiske lande, særligt i Norge, har der gennem årene været et større fokus på fængselsundervisningen. Eksempelvis besluttede det norske storting i 2002 at bevilge 7 mio. norske kroner til at undersøge diverse aspekter af fængselsundervisningen. Denne er siden blevet fulgt op af nye bevillinger. Resultaterne af det arbejde er præsenteret i en lang række rapporter og har ført til en styrkelse af undervisningen i fængslerne, herunder etablering af skoler i alle de norske fængsler og til et større udbud af erhvervsfaglig undervisning (Lund 2004, Øgrim 2004, Viljugrein 2002, Skaalvik mfl. 2002, Sandvik 2003, Rognaldsen 2003mfl.).

Fængselsskolerne har en central placering i den danske kriminalforsorg og er ofte en af fængslernes store arbejdspladser. Det skyldes dels, at der i mange fængsler er mangel på arbejdsopgaver, der kan medvirke til at udfylde afsoningstiden, og som kan medvirke til at kvalificere de indsatte til en placering på arbejdsmarkedet efter endt afsoning. Typisk er det opgaver

² Se Bilag 1 for oversigt over det samlede projekt. Med mindre andet er specificeret i teksten omfatter betegnelsen ”fængsel” i denne rapport både fængsler og arresthuse.

³ Danmarks Pædagogiske Universitet blev i 2008 fusioneret med Århus Universitet og fik ved den lejlighed navnet Danmarks Pædagogiske Universitetsskole.

⁴ Se <http://www.nordvux.net/page/373/fengselsundervisning.htm>

som at prismærke forskellige varer, pakke fuglefrø eller medicindoseringsæsker, lægge klude sammen etc. Flere fængsler har dog egentlig produktion af eksempelvis møbler, smedejernsprodukter, gartneri, skovbrug og landbrug med videre. Desuden indgår bygningsvedligeholdelse, som en væsentlig andel af de arbejdsopgaver, der eksisterer i kriminalforsorgens institutioner.

Det er af stor vigtighed at fokusere på undervisningen i fængslerne i en tid, hvor der samfundsmæssigt er en stigende opmærksomhed på betydningen af uddannelse for den enkelte og for samfundet som sådan blandt andet udtrykt i ønsket om, at alle skal være involveret i livslang læring (EU kommissionen 2000), og hvor regeringen vil sikre, at 95% af en ungdomsårgang i 2015 har gennemført en ungdomsuddannelse.⁵ Desuden tyder det på, at muligheden for at få en stabil tilknytning til arbejdsmarkedet bliver stadig mere afhængig af uddannelsesniveau (Det økonomiske råd 2003, Socialforskningsinstituttet 2002).

Samtidig er det velkendt, at mange mennesker, også uden for murene, har svært ved at opfylde de samfundsmæssigt stillede krav om at gennemføre formaliseret uddannelse for at kunne etablere en stabil kontakt til arbejdsmarkedet, og at denne gruppe er voksende. En væsentlig årsag til denne udvikling er, at ikke alle mennesker er lige parate til at indgå i de uddannelsessammenhænge, der generelt stiller stigende krav til traditionelle skolekundskaber som læsning, skrivning, sprogfærdigheder og fortrolighed med informationsteknologi.

For de indsatte i fængslerne gælder disse forhold naturligvis også, men samtidig indebærer det forhold, at de er frihedsberøvet og dermed ikke selv kan bestemme hvilke kurser, uddannelser og efter- og videreuddannelse, de vil deltage i, at de er endnu dårligere stillet sammenlignet med resten af befolkningen. Dette gælder især for indsatte i de lukkede fængsler, som i sagens natur skal forblive inden for murene. For indsatte i de åbne fængsler er mulighederne for at deltage i undervisningsaktiviteter større, fordi de kan få bevilliget frigang til eksempelvis uddannelse. Det vil sige, at de indsatte i de åbne fængsler efter en individuel vurdering kan få mulighed for at gennemføre uddannelsesforløb i uddannelsesinstitutioner uden for fængslet i den sidste del af deres afsoningstid.

I den sammenhæng er det vigtigt at gøre opmærksom på de tiltag, der i de seneste år er taget for at give mulighed for indsatte til at tage (dele af) en erhvervsuddannelse eller andre fagligt orienterede uddannelser og arbejdsmarkedsuddannelser (AMU) under den såkaldte **VOKS**-model – **Vejlednings Og Kompetenceafklarings System** (Nyt fra Kriminalforsorgen 2008, Koudahl 2008. Se

⁵ Omfatter studieforberevende ungdomsuddannelser og erhvervsuddannelser herunder so/su og landbrugsuddannelser

også side 18). Danmark har desuden forpligtet sig til at sikre de indsatte mulighederne for at uddanne sig, gennem tilslutning til en række internationale aftaler og resolutioner. Det gælder Europarådets resolution nr. R (89)12, efter hvilken alle indsatte skal have adgang til uddannelse, og det gælder ikke mindst Menneskerettighedskonventionen (kapitel 26), der understreger, at alle har ret til uddannelse (FN's Verdenserklæring om Menneskerettigheder 1948).

Fængselsskolernes arbejde og det øvrige arbejde vedrørende undervisning og uddannelse i fængslerne kan i denne sammenhæng være helt afgørende.

En betingelse for, at fængslerne gennem uddannelse er i stand til at bidrage til at øge de indsattes muligheder for uddannelse og arbejde efter endt afsoning, er, at de tilbud om undervisning, der gives i fængslerne, er relevante, og at de lever op til de krav om fagligt niveau og om udvikling af deltagernes personlige kompetencer, der stilles i uddannelses- og arbejdsliv uden for murene.

Kriminalforsorgen fastlagde i 1993 et principprogram for arbejdet, hvor hovedopgaven formuleres således:

” Kriminalforsorgens hovedopgave er at fuldbyrde straf. I den forbindelse skal kriminalforsorgen udøve den kontrol, der er nødvendig for at fuldbyrde straffen, støtte og motivere den dømte til gennem personlig, social, arbejds- og uddannelsesmæssig udvikling at leve en kriminalitetsfri tilværelse. Disse to led i hovedopgaven er sidestillet, og der er således ikke tale om, at nogen del af opgaven er vigtigere end den anden”. (Kriminalforsorgen 1993 :2)

Ifølge dette program skal straffuldbyrdelse ske ud fra seks principper:

- **Normalisering**, som blandt andet betyder, at forholdene i fængslerne skal indrettes, så de så vidt muligt svarer til forholdene udenfor.
- **Åbenhed**, som blandt andet indebærer en forpligtelse for Kriminalforsorgen til at sikre de dømte mulighed for at knytte og vedligeholde forbindelse til pårørende og det almindelige samfundsliv. Dette sker blandt andet gennem besøg og udgange. Såvel princippet om åbenhed som om normalisering skal medvirke til at begrænse de efterfølgende negative virkninger af frihedsberøvelsen.
- **Ansvarlighed**. Princippet indebærer, at de dømte skal have mulighed for at udvikle ansvarlighed, hvilket kan forbedre deres mulighed for efterfølgende at leve et liv uden kriminalitet.

- **Sikkerhed.** Princippet indebærer, at straffuldbyrdelsen skal ske med hensyntagen til beskyttelse af såvel almindelige borgere mod kriminalitet som indsatte mod overgreb og skadelig påvirkning fra andre.
- **Mindst mulig indgriben** betyder, at der ikke må anvendes mere magt eller flere restriktioner end nødvendigt.
- **Optimal ressourceanvendelse.** Heri ligger en forpligtelse til at bruge de eksisterende ressourcer, herunder personalet, bedst muligt.

Det er Kriminalforsorgens officielle målsætning, at de indsatte skal have mulighed for at uddanne sig og for at følge undervisning i samme udstrækning, som der er tilbud uden for murene. Dette er eksempelvis formuleret i forbindelse med princippet om ”normalisering”, hvor direktoratet for Kriminalforsorgen har defineret fængselsundervisningen således (jf. Nordisk Ministerråd 2003 :56)

1. I direktoratet skal der arbejdes på, at de indsatte får tilsvarende muligheder som andre borgere med hensyn til undervisning og uddannelse ved at give dem et relativt større udbud for at kompensere for indespærringen.
2. På grund af nærhedsprincippet skal direktoratet sørge for at fordele ressourcerne således, at de indsatte har samme muligheder for undervisning.
3. I direktoratet skal der arbejdes for, at undervisningsmaterialer og materiel i øvrigt er tidssvarende og i overensstemmelse med forholdene i uddannelsesinstitutioner uden for Kriminalforsorgen.
4. I direktoratet skal der arbejdes for, at det almindelige uddannelsessystem benyttes i videst mulige omfang ved frigang eller import. I tilfælde hvor de ikke har mulighed for at gå på frigang til undervisning, skal direktoratet sørge for, at der i fængslerne etableres undervisningstilbud i et samarbejde med uddannelsesinstitutioner udenfor.
5. Direktoratet skal sørge for, at indsatte, der er anbragt i isolation eller på særlige afdelinger, tilbydes undervisning.
6. Direktoratet skal arbejde for at sikre, at undervisningstilbuddene er tilpasset de indsattes behov

Uddannelse og undervisning tillægges med andre ord en central rolle i bestræbelserne på normalisering i forhold til de indsatte. Dette skal ses i sammenhæng med, at mange af de, der har beskæftiget sig med konsekvenserne af specielt længerevarende fængselsophold, er af den

opfattelse, at det at være fængslet i sig selv medfører det modsatte af normalisering og resocialisering i forhold til tilværelsen efter afsoning (Lauesen 1998, Goffman 2001, Leavens 2007, Grothe-Nielsen 2006, Tranæs mfl. 2008).

Det fremgår således, at ikke alene skal Direktoratet for Kriminalforsorgen sikre, at undervisningstilbuddene er tilpasset de indsatte behov, men der skal kompenseres for indespærringen ved at give et ”relativt større udbud”.

Resultaterne fra spørgeskemaundersøgelsen (Koudahl 2007) viste, at det var tvivlsomt om direktoratet levede op til denne målsætning. Således viste undersøgelsen, at næsten 37 % af de indsatte, der ikke uddannede sig under afsoning, angav, at det skyldtes, at *”Fængslet har ikke tilbud om uddannelse, der passer mig”*. Sammenholdt med, at 33 % af samtlige indsatte og 40 % af de indsatte mellem 18 og 25 år angav, at de gerne ville have mulighed for at tage en erhvervsrettet eller egentlig erhvervsuddannelse, giver det god mening, at direktoratet har besluttet at støtte op om det initiativ, der i 2005 blev taget på det åbne statsfængsel i Møgelkær, under titlen *”Møgelkærmodellen”*, nu VOKS-modellen. Initiativet går ud på, at tilbyde indsatte, der afsoner mere end 30 dage muligheden for at gå i gang med en erhvervsuddannelse eller med erhvervsrettede kurser fra den første dag de afsoner på Møgelkær. Fængslet indgik i 2006 aftale med den lokale erhvervsskole, der kunne godkende en del af de arbejdsopgaver, der foregår på fængslets værksteder, som dele af et grundforløb til en erhvervsuddannelse. De dele af grundforløbet, der ikke kan afvikles på fængslets værksteder, kan tages på den lokale erhvervsskole under ledsaget udgang. Desuden blev vejledningsindsatsen styrket, således at alle indsatte kommer til at tale med en vejleder senest på den anden afsoningsdag med henblik på kompetenceafklaring, arbejdspladsplacering eller påbegyndelse af uddannelse eller undervisning. Resultaterne af blandt andre denne indsats har været, at uddannelsesfrekvensen blandt de indsatte i Møgelkær er mere end dobbelt så høj som gennemsnittet for alle danske fængsler, at kun 15 % vælger uddannelse fra med den begrundelse, at *”Fængslet har ikke tilbud om uddannelse, der passer mig”*, mens gennemsnittet for alle fængsler er 37 % og mindre end halvt så mange angiver, at de ikke har fået information om uddannelsesmulighederne i fængslet sammenlignet med gennemsnittet på alle fængsler. Endelig angiver 77 % af de indsatte på Møgelkær, at være *”Helt enige”* eller *”Delvis enige”* i udsagnet: *”Jeg er tilfreds med den uddannelse, jeg er i gang med”* mens andelen for samtlige fængsler var ca. 57 % (se Koudahl 2007 og 2008). Initiativet bliver forsøgt implementeret i en række andre fængsler herunder også lukkede institutioner, for hvilke der stiller sig særlige udfordringer i relation til udgang og frigang til eksempelvis at være i virksomhedspraktik.

Undersøgelsen i 2007 viste desuden, at der tilsyneladende var store forskelle på, hvordan uddannelses- og undervisningstilbuddene blev forvaltet på de forskellige fængsler. Ifølge reglerne er eksempelvis adgang til internettet ikke tilladt i de lukkede fængsler, mens der kan gives tilladelse til, at indsatte har denne adgang i åbne fængsler. Tilsvarende kan der gives tilladelse til at indsatte i åbne fængsler har mulighed for at have en computer på cellen. Undersøgelsens resultater viste desuden, at der var forskelle de åbne- og de lukkede fængsler imellem. forskelle, der kunne konstateres i 2007, gjaldt også de åbne- henholdsvis de lukkede fængsler imellem. Dette kunne dermed tyde på, at der på trods af Kriminalforsorgens principielle forpligtelse til at give lige uddannelsesmuligheder til de indsatte uanset hvilket åbent eller lukket fængsel, de afsoner i, alligevel gælder forskellig praksis, eksempelvis hvad angår adgangen til computere og i forhold til indholdet af- og tilrettelæggelsen af undervisningen.

Nogle af disse forskelle kan henføres til de indsattes fængslingsgrundlag, der kan indebære forskellige muligheder i forhold til undervisning og uddannelse, eksempelvis hvad angår adgangen til computere. For indsatte i stoffri afdelinger eller indsatte, der holdes adskilt fra resten af fængslet for at beskytte dem mod andre indsatte (det gælder eksempelvis indsatte, der er dømt for sædelighedskriminalitet), er uddannelsesaktiviteterne begrænset af, at de i de fleste tilfælde skal kunne foregå der, hvor de indsatte opholder sig, og dermed vil uddannelsesaktiviteterne typisk ikke foregå i fængselsskolen, men foregår i stedet i et lokale på afdelingen. Et af formålene i denne undersøgelse er at undersøge disse og eventuelle andre forskelle i forvaltningen af undervisnings- og uddannelsesstilbuddene på forskellige fængsler.

7. Resultater af forskningsprojektet ”Forskning i fængselsundervisning i Danmark

Hensigten med den første rapport i det samlede projekt, som blev offentliggjort i 2006, ”Evaluering af resultaterne af den eksisterende fængselsundervisning. Et pilotprojekt⁶” (Koudahl 2006) var at skabe et fundament for de øvrige undersøgelser i projektet. Den var baseret på interviews med en række lærere og indsatte ved åbne og lukkede fængsler samt ved Københavns Fængsler

Hvad angår lærerne, var fokus især på, hvordan de selv vurderer deres funktion som fængselslærer, hvilke særlige funktioner jobbet som lærer i et fængsel giver sammenlignet med at være lærer uden for murene, hvilke kvalifikationer og kompetencer, lærerne selv mener, er afgørende for at arbejde i fængslet, og deres vurderinger af samarbejdet med fængslets øvrige faggrupper, herunder især samarbejdet med fængselsbetjentene. I forhold til de indsatte var fokus især på deres vurdering af udbyttet af undervisningen, mens de sidder inde og deres forventninger til resultaterne, når de bliver løsladt.

Undersøgelsen pegede på, at lærerne så deres funktion som sammensat af forskellige elementer: Dels den konkrete undervisning, hvor det skolefaglige står i centrum. Dels fremhævede lærerne arbejdet med at lave uddannelsesplaner og med at have kontakt til andre fængsler og til uddannelsesinstitutioner uden for fængslet som en vigtig funktion af lærerjobbet. Endelig fremhævede lærerne den menneskelige kontakt og muligheden for at medvirke til at gøre en forskel i de indsattes liv, mens de afsoner og for at styrke deres muligheder for at leve en kriminalitetsfri tilværelse, når de bliver løsladt. Samtidig viste undersøgelsen, at fordi der ikke findes undersøgelser, der kan dokumentere eventuelle effekter, af at deltage i undervisning under afsoning, eksempelvis i form af lavere recidiv, giver det blandt lærerne giver en latent usikkerhed om, hvori deres primære funktion består: Er undervisningen primært rettet mod at de indsatte mens de afsoner, eller er den primært rettet mod tiden efter afsoning.

Der eksisterer ingen danske undersøgelser, der kan vise, om der er en effekt af at deltage i undervisning under afsoning. Den eneste undersøgelse, der kommer i nærheden af dette spørgsmål er fra 1986 og omfattede 1325 løsladte. Den viste, at der ikke var en sammenhæng mellem at uddanne sig under afsoning og et lavere recidiv, men at for de indsatte, der havde fået frigang til uddannelsesaktiviteter, var recidivet mindre end for de indsatte, der modtog samme undervisning i fængslet. Undersøgelsen kunne imidlertid ikke klarlægge, om dette skyldes, at de indsatte, der får

⁶ Er tilgængelig på www.kriminalforsorgen.dk under menupunktet ”Publikationer”.

frigang til uddannelse, i forvejen er de mindst recidivtruede (Holstein 1986). På DPU er der konkrete initiativer i gang for at finansiere et ph.d.-stipendium med henblik på at følge en gruppe indsatte i en 2-årig periode efter løsladelsen for at undersøge eventuelle effekter af at tage undervisning og uddannelse under afsoning.

Samarbejdet om de indsatte med de øvrige af fængslets faggrupper, og her især betjentene, der udgør den absolut største faggruppe, blev af lærerne fremhævet som meget vigtigt. Men det blev samtidig pointeret, at dette samarbejde ikke altid er lige smidigt og uproblematisk, hvilket blandt andet blev forklaret med, at betjentene ikke på samme måde som lærerne ser de indsatte som ”hele mennesker”, men mere ser dem som ”fanger”. Med andre ord: Hvor betjentene primært vurderer de indsatte ud fra overvejelser om sikkerhed og sanktion, forstår lærerne mere sig selv som nogle, der ser på den indsattes helhedssituation ud fra det perspektiv, at den indsatte skal have mulighed for en kriminalitetsfri tilværelse efter endt afsoning.

I forhold til de indsatte pegede undersøgelsen på, at deltagelse i undervisnings- og uddannelsesaktiviteter under afsoning, har mindst to formål: Dels vil de indsatte gerne lære noget. Mange af de indsatte har dårlige skoleerfaringer og -resultater og undervisningens tilrettelæggelse i fængslets skole med små hold og med tålmodige lærere, der gerne forklarer det faglige stof endnu engang, bliver fremhævet som en afgørende motivationsfaktor i forhold til at få suppleret skolekundskaberne. Muligheden for eventuelt at kunne anvende de oparbejdede skolekundskaber i et uddannelsesforløb efter afsoning bliver ligeledes fremhævet. Dels fremhæver de indsatte de sociale aspekter af deltagelse i undervisning i fængslet. Det gælder dels i omgangen med lærerne, der ifølge de indsatte behandler dem som ”mennesker” og ikke bare som ”fanger”, og dels opfattes skolen som et fristed, hvor det er muligt at være sammen med andre indsatte, som de ellers ikke i samme grad ville have mulighed for at være sammen med.

Den anden rapport, som kom i 2007 havde titlen ”Indsatte i de danske fængsler. Uddannelse og uddannelsesønsker”⁷ (Koudahl 2007) og blev til i samarbejde med Nordisk Netværk for Fængselsundervisning, hvilket betød, at der blev gennemført lignende undersøgelser i de øvrige nordiske lande (Finland, Island, Norge og Sverige). Resultaterne af det nordiske samarbejde er offentliggjort i 2008 i rapporten ”Innsatte i nordiske fængsler. Utdanning, uddanningsønske og – motivation (Eikeland mfl. 2008)⁸.

⁷ Er tilgængelig på www.kriminalforsorgen.dk under menupunktet ”Publikationer”

⁸ Kommer i en engelsksproget udgave inden sommer 2009. Se <http://www.nordvux.net/page/373/fængselsundervisning.htm>

Der blev gennemført en spørgeskemaundersøgelse blandt samtlige indsatte over 18 år i de danske fængsler, arresthuse og pensioner. I alt fik 3461 personer skemaet og næsten 70 % besvarede det. Formålet var at kortlægge de indsattes forhold i relation til uddannelse i bred forstand, herunder deres tidligere uddannelses- og jobkarriere, deres deltagelse i undervisning og uddannelse under afsoning og deres vurdering heraf, deres oplevelser af forhindring for at uddanne sig under afsoning og forslag til eventuelle forbedringer af uddannelsesstilbuddet. Desuden blev de spurgt til deres eventuelle problemer i forhold til traditionelle skolefærdigheder som læsning, skrivning, matematik mv. Endelig blev de spurgt om deres motiver for at uddanne sig eller for at lade være og deres vurdering af deres uddannelsesmæssige styrker og svagheder. Der var således tale om den første totalpopulationsundersøgelse vedrørende undervisning af de indsatte i Danmark nogen sinde. Blandt de vigtigste fund var:

- Godt 20 % deltager i undervisningsaktiviteter under afsoning (i dette tal indgår ikke indsatte der deltager i kognitive programmer, anger management etc.)
- Godt 16 % af de indsatte under 25 år ikke har folkeskolens afgangsprøve eller tilsvarende, hvis de har gået i skole i andre lande end Danmark, de indsatte har generelt taget uddannelse i kortere tid end resten af befolkningen.
- Næsten 40 % af de indsatte, der ikke tog uddannelse eller undervisning under afsoning angav, at det var fordi fængslet ikke havde uddannelsesstilbud, der passede dem.
- Der er stor efterspørgsel efter at kunne tage erhvervsuddannelse under afsoning. Ud af det samlede antal respondenter ville 33 % gerne have mulighed for at begynde en erhvervsuddannelse under afsoning. For indsatte under 25 var andelen 40 %.
- Desuden pegede undersøgelsens resultater på, at der tilsyneladende er store forskelle på, hvordan forskellige aspekter af undervisning og uddannelse forvaltes på forskellige fængsler. Det angår adgang til computer, undervisningens tilrettelæggelse og i forhold til adgangen til at kunne deltage i uddannelse og undervisning under afsoning.

Spørgeskemaerne var konstrueret med lukkede svarkategorier, hvilket giver mulighed for at arbejde med store populationer og med store datamængder, der kan anvendes til analyser på tværs af enkelte institutioner, fængselsgrundlag og afsoningsregi, og som dermed giver mulighed for at vise generelle tendenser blandt den samlede population, hvilket er metodens store styrke. Det er samtidig metodens svaghed, fordi anvendelsen af lukkede svarkategorier indebærer, at forhold der for de indsatte kunne være vigtige vedrørende undervisning og uddannelse, kun bliver inddraget i vurderingen i den udstrækning, at de kan genfindes i en af skemaets svarkategorier. Man har med

andre ord på forhånd fastlagt hvilke dele af virkeligheden, der er nødvendige, for at kunne undersøge de indsatte forhold til uddannelse og undervisning. Men det er ikke sikkert, at de indsatte oplevelse af, hvad der er væsentligt i denne sammenhæng, er den samme som forskerens.

Eksempelvis viste undersøgelsen som nævnt, at næsten 40 % af de indsatte, der ikke tog uddannelse under afsoning, svarede at det skyldes, at fængslet ikke havde uddannelsesmuligheder, der passede dem. Men undersøgelsen kunne ikke give svar på, hvad der gemmer sig bag et sådan udsagn: Betyder det, at der lige nu er ventetid til den ønskede uddannelse/undervisning, men at der er plads på et senere tidspunkt, eller at det ikke er muligt at tage en specifik uddannelse i fængslet eller noget helt andet?

Det blev derfor besluttet, at gennemføre nærværende undersøgelse blandt andet med henblik på at kvalificere resultaterne af spørgeskemaundersøgelsen.

I rapporten vil der være afsnit, der kan fremstå som kritiske overfor dele af personalet i fængslerne. Det er vigtigt at understrege, at det med denne rapport ikke er hensigten at rette kritik mod personalet i Kriminalforsorgens institutioner, der i det daglige arbejde skal håndtere mange ofte modsat rettede krav og forventninger. Det er samtidig et faktum, at de indsatte er berøvet deres frihed, og at de oplever, at de er tvunget til at skulle tilbringe en del af deres tilværelse under særlige omstændigheder, sammen med mennesker de ikke har valgt at være sammen med og i en kultur, der i sig selv kan have en negativ effekt på dem selv og deres liv. Dette har betydning for den måde, de fortæller om at være i fængsel.

8. Metode

Informanterne

Til denne undersøgelse er der foretaget interviews med i alt 52 indsatte. 16 havde valgt ikke at tage uddannelse eller gå til undervisning under afsoning. Aldersspredningen er mellem 18 og 59 år. De har domme på mellem 6 måneder og livstid. Der er foretaget interviews i 3 åbne og 3 lukkede fængsler og på et større arresthus i provinsen. De involverede institutioner er geografisk fordelt over hele landet.

Desuden er der foretaget observation af undervisningen på alle besøgte fængsler, og der har været mulighed for at tale med ansatte på de involverede skoler. Dette er typisk sket i forbindelse med frokost eller rundvisning på de enkelte institutioner.

Udvælgelse af informanter

Direktoratet for Kriminalforsorgen udsendte i januar 2008 en skrivelse til samtlige af forsorgens institutioner, hvoraf det fremgår, at interviewprojektet er sat i gang, og at de kan forvente at blive kontaktet i forbindelse med udvælgelse af indsatte til deltagelse i undersøgelsen⁹. Udvælgelsen af de indsatte er konkret foregået ved, at der har været taget kontakt til den pågældende institution, der med henvisning til den nævnte skrivelse fra direktoratet, er blevet bedt om at deltage i undersøgelsen. Typisk er kontakten i første omgang taget til fængslets eller arresthustets ledelse, der har videreformidlet kontakten til skolen på den pågældende institution. Omdrejningspunktet for udvælgelsen af informanter til undersøgelsen har således været fængslernes skoler, hvilket naturlig nok har resulteret i, at de fleste informanter har været i gang med uddannelse eller undervisning under deres afsoning.

For at sikre bredden i den samlede population er skolerne blevet bedt om, at udpege et antal indsatte, der ikke tager uddannelse under afsoning, til deltagelse i undersøgelsen. Desuden indgår der indsatte fra stoffri afdelinger og fra afdelinger, der af andre årsager er isoleret fra resten af fængslet.

Et andet udgangspunkt for udvælgelsen af informanter har været den spørgeskemaundersøgelse, der i 2007 blev gennemført blandt samtlige indsatte i de danske fængsler og arresthuse (Koudahl 2007). I denne undersøgelse kunne de indsatte, der besvarede spørgeskemaet, angive, om de ville deltage i en opfølgende interviewundersøgelse. Næsten 600 indsatte angav, at de gerne ville kontaktes med henblik på opfølgende interviews. Heraf var den største andel imidlertid løsladt, da

⁹ Se Bilag 2

interviewundersøgelsen skulle i gang. 315 indsatte var endnu ikke løsladt, heraf var 99 indsat i de fængsler, der indgår i denne undersøgelse. 6 af disse indsatte er blevet interviewet.

I forbindelse med spørgeskemaundersøgelsen var det påfaldende, hvor mange indsatte der anvendte spørgeskemaet til at skrive en mængde andre oplysninger end de, der blev spurgt efter i skemaet. Flere indsatte vedlagde ligefrem hele breve, hvori de fortalte deres historie og gjorde opmærksom på forhold, som de syntes burde undersøges nærmere. Med andre ord var det som om, at mange indsatte opfattede spørgeskemaet som en mulighed for at kommunikere og forsøge at få et budskab ud af fængslet. Bilag 3 er en afskrift af et af de breve, der kom sammen med spørgeskemaerne. I brevet tematiserer den indsatte flere af de problemstillinger, der rejstes i undersøgelsen. Det gælder dels relevansen af den tilbudte undervisning og uddannelse, dels den måde fængslet følger op på de indsattes uddannelse – eller ikke gør det. Og det gælder betydningen af uddannelse under afsoning og de indsattes mulighed for at få tiden til at gå på en fornuftig måde, mens de afsoner.

Der har været relativt store forskelle på den måde, jeg som interviewer er blevet modtaget på de forskellige institutioner. I 2 af de lukkede fængsler blev jeg udstyret med nøgle og overfaldsalarmer, og kunne bevæge mig mere eller mindre frit rundt på de afdelinger og dele af fængslet, hvor de indsatte, der var udvalgt til interview, befandt sig. I et tredje lukket fængsel blev jeg fulgt rundt og skulle have et personale til at åbne og lukke døre og hente og bringe indsatte til interviews. I de åbne fængsler har jeg kunne bevæge mig relativt frit rundt, og har, ud over de planlagte interviews og observationer, haft mulighed for at have mere uformelle samtaler med indsatte og ansatte. Opholdene på de involverede institutioner har været af 1-2 dages varighed.

De indsatte er ikke blevet spurgt direkte om deres kriminalitet, fordi de konkrete forbrydelser, der er blevet dømt for, ikke i sig selv har været interessant for undersøgelsen af deres uddannelsespraksis under afsoning. I mange tilfælde har informanterne alligevel fortalt, hvad de har lavet og hvorfor de sidder inde, men disse oplysninger har ikke haft betydning i tolkningen af interviewene.

9. Gennemførelsen af interviews med de indsatte

Bortset fra et enkelt tilfælde, hvor der var tre indsatte til stede, er alle interviews gennemført med en indsat af gangen. Interviewene er dog gennemført på mange forskellige måder og i forskellige fysiske sammenhænge: I fængslets besøgsrum, i lokalerne for selvstuderende indsatte, i afdelingernes fællesarealer, på de indsattes celler, mens jeg spiste frokost med de indsatte, på værksteder både mens de indsatte arbejdede, eller mens de viste rundt og i øvrigt fortalte om værkstedet og deres arbejde etc. Interviewene er gennemført efter en guide (bilag 4), der skulle sikre en vis fælles standard for interviewene. Det har været bestræbelsen, at interviewene skulle gennemføres som samtaler, hvilket har betydet, at de indsatte har haft stor indflydelse på, hvad der er blevet talt om. Konkret har det betydet, at der er kommet forhold frem i interviewene, som de indsatte selv har syntes var vigtige, men som ikke på forhånd var forventede eller planlagt i denne undersøgelse. Gevinsten har været, at det dermed er blevet muligt at forstå uddannelse og undervisning af de indsatte i relation til fængselslivet som sådan og i relation til de udfordringer og problemstillinger, det stiller de indsatte over for. Det er indtrykket, at de indsatte har været meget villige til at deltage i undersøgelsen, og at de har villet bidrage med nuancerede oplysninger, informationer og personlige oplevelser. Det kan blandt andet skyldes, at de er blevet lovet anonymitet, hvilket i rapporten afspejles ved, at der ikke refereres direkte til de enkelte fængsler, den præcise domslængde etc.

Interviewene har haft en varighed på mellem 30 og 90 minutter. De er blevet optaget og efterfølgende er de gennemlyttet flere gange med henblik på at uddrage elementer i relation til interviewguiden. Desuden er forhold, der har vist sig gennemgående i interviewene, blevet udtaget. Udskrifterne har et omfang på ca. 200 sider.

Der er desuden gennemført undervisningsobservationer på de enkelte fængsler. Disse vil blive analyseret nærmere i kapitel 16. En del af de indsatte, der har deltaget i de observerede undervisningsforløb, er efterfølgende blevet interviewet.

10. Hvem er de indsatte?

På nogle områder udgør de indsatte en meget sammensat gruppe. Det gælder eksempelvis alder, etnicitet, hvor mange gange de har været i fængsel, deres vej til kriminalitet etc. Nogle indsatte har uddannelse, job og familie og har ikke tidligere været i kontakt med politi, domstole eller fængsler, men har af forskellige årsager begået en kriminel handling. Andre indsatte har været i fængsel flere gange som et resultat af en eskalerende kriminel løbebane, hvor de typisk har fået en relativ kort dom første gang, en længere anden gang og en endnu længere tredje, fjerde eller femte gang.

I denne undersøgelse er der interviewet indsatte, der uden for murene har egen virksomhed med eller uden ansatte, indsatte der er almindelige lønmodtagere, indsatte der kun har ernæret sig gennem kriminalitet og indsatte der aldrig har haft arbejde, men som er overgået til førtidspension som 18-årige. Der er en del af de yngre indsatte, der sidder inde for første gang, typisk med kortere domme, der fortæller, at det skyldes ”*det vilde liv*”, de har levet. Typisk har de haft arbejde eller været i gang med en uddannelse, og har taget stoffer i weekenderne og lavet ”*noget kriminalitet*”, som for mange af den type indsatte er en helt selvfølgelig del af tilværelsen, inden de er blevet taget. Som en af disse indsatte siger det:

”Det har været et held, at jeg ikke er kommet ind noget før.... Det måtte jo komme, før eller siden..”.

I den forstand udgør de indsatte i de danske fængsler en sammensat gruppe med mange forskellige behov, også i uddannelsesmæssig sammenhæng. Alligevel er der mange lighedspunkter mellem de indsatte.

Langt den største andel er mænd – godt 95%.

En stor del er gengangere. Ifølge Kyvsgaard bliver ¾ af den registrerede kriminalitet begået af personer, der allerede tidligere har begået lovovertrædelser, og en stor andel af den alvorlige kriminalitet bliver begået af mennesker, der tidligere har været i fængsel (Kyvsgaard 1998 : 119)¹⁰.

Hvis vi ser på de indsattes uddannelsesbaggrund, er det karakteristisk, at den gennemgående er ringere sammenlignet med resten af befolkningen. Spørgeskemaundersøgelsen blandt samtlige indsatte (Koudahl 2007) viste, at 11,5 % af de indsatte ikke havde folkeskolens afgangsprøve. Blandt de yngste indsatte mellem 18 og 24 var andelen godt 16 %¹¹. Blandt samtlige indsatte havde

¹⁰ Det er vigtigt at være opmærksom på, at dette tal ikke er det samme som tallet for recidiv.

¹¹ Tallet skal formodentlig tages med forbehold. Eksempelvis viste en optælling i maj 2007 på det lukkede statsfængsel i Ringe, hvor det overvejende er unge indsatte, der afsoner, at 56% af de indsatte ikke havde hvad der svarer til folkeskolens afgangsprøve (Krammer 2007)).

næsten 34 % grundskole som højeste uddannelsesniveau. Sagt på en anden måde tilhører ca. halvdelen af de indsatte den uddannelsesmæssige restgruppe. Til sammenligning er det omkring 20 % af hele befolkningen, der ikke gennemfører uddannelse efter grundskolen. Andre undersøgelser peger på, at mange indsatte har haft meget problematiske skoleforløb med skoleskift, fravær og generelt manglende kontinuitet i forløbet. Så selvom de eventuelt har afsluttet folkeskolen, kan kvaliteten af deres skoleuddannelse være meget ringe (Skaalvik mfl. 2003, Ellehammer Andersen 1985, Ellehammer Andersen mfl. 1979, Krammer 2007, Stevens 2005). Mange indsatte er desuden fælles om at have haft en turbulent opvækst med skilsmisses, vold, misbrug, omsorgssvigt etc. Ifølge Koudahl 2007 var andelen af indsatte, der havde gennemført en erhvervsuddannelse/lærlingeuddannelse på ca. 26 %, hvilket er på niveau med gennemsnittet for befolkningen som helhed.

I forhold til folkeskolen er det en gennemgående historie blandt en stor del af de interviewede, at de efter at have haft mange skoleskift, anbringelser på institutioner, opholdssteder eller plejefamilier, og at de i løbet af 7. klasse holdt op med at komme i skolen. Det kan skyldes, at de er blevet smidt ud, eller at de bare har holdt sig væk. Mange indsatte fortæller, at der ikke har været nogen særlig opfølgning på, at de er udeblevet fra skolen, hverken fra skolen, de sociale myndigheder, forældrene eller fra det opholdssted eller den efterskole, de har boet på. For mange har der desuden været tale om et misbrug af stoffer og alkohol fra en meget tidlig alder (Se også Dehn Møller og Soei 2007).

Eksempelvis fortæller en yngre indsat med lang dom en historie, der illustrerer denne ikke usædvanlige livsbane, at han fra han var 11 år har boet på en række institutioner og gået på forskellige skoler. Fælles for skoler og institutioner er, at de ikke har kunnet have ham, og han er blevet sendt videre til den næste. Han har som så mange andre indsatte stoppet skolegangen i 7. klasse og er ikke kommet tilbage igen. Som 14 årig begyndte han, hvad han selv kalder, sin ”meget kriminelle løbebane”. Han endte første gang i arresten da han var ca. 16 ½. Han fortæller:

”Der mødte jeg alle de store, dem man så op til på det tidspunkt. De sad der jo... Så de skyndte sig jo at komme ned med en klump hash til mig og... Så jeg røg bare mine fede inde i arresten og slappede af og.... nærmest blev en værre kriminel, kan man faktisk godt sige... Jeg lærte jo bare nye planer. Og fik nye venner. Det gjorde jo bare værre, jo....”

En anden yngre indsat med lang dom fortæller en lignende historie. Han er også røget ud af 7. klasse, fordi han truede en lærer. Han beskriver sig selv som ”en hard-core kriminel”:

Jeg har gået lidt i skole, men hver gang jeg er gået i gang med skole, så er jeg kommet i fængsel ../.. Jeg skulle lige til at tage min 9. klasses eksamen. Der kom jeg i fængsel. Og så gav jeg bare op, sådan der...”

”Jeg var klassens rod...” ../.. ”Jeg blev smidt ud af skolen, og så fik jeg ikke nogen mulighed for at starte på nogen andre skoler eller noget...”

Han fortæller videre, at kommunen ville have ham til specialundervisning, men at hans far ikke ville have det, fordi hans søn ikke skulle gå sammen med elever, der var dumme. I stedet blev det til, at han ikke gik mere i skole, og at han i stedet begyndte at lave en masse kriminalitet. På spørgsmålet om, hvorfor han lavede al den kriminalitet, svarer han:

Det ved jeg ikk’ Tja... jeg lavede det, du ve’ ... det ka’ ...mange forskellige ting og sager....det er bare ren hovedpine ../.. Jeg gik sammen med nogle andre. Man skal spille sej, da man var mindre... og... Så er det at når du bliver lidt ældre, så bliver det en vane... så... Og så løber du ind i dem og så... Så står du der pludselig... Så sidder du i en situation lige pludselig...”

En indsat, der er i gang med narkobehandling, som har siddet inde syv ud af de sidste fjorten år, som efter eget udsagn har været i gang med kriminalitet i 22 år, og som nu sidder med endnu en lang dom fortæller at han efter et kaotisk forløb i folkeskolen blev smidt ud af 9. klasse, begyndte på teknisk skole, hvor han blev smidt ud efter 1 måned:

Jeg startede som 12-årig med at drikke bajere med min far, kørte rundt og stjal og alt muligt pis og lort...”

En ældre indsat med lang dom og flere afsoninger bag sig fortæller, at han blev født med abstinenser, og at han fik morfingler som nyfødt. Hans mor, som han boede sammen med, fortsatte sit misbrug af stoffer, alkohol og piller gennem hele hans barndom. Han begyndte allerede som 9-årig at ryge hash og at tage nogle af sin mors stesolider, især når han skulle i skole, fordi:

”Ja... Jeg synes jeg fik ro i hovedet...”

Som 12-13 årig kom han ind i et miljø med musik og en masse stoffer, og begyndte dér sit misbrug af alle de stoffer, han kunne få fat i (amfetamin, kokain, heroin, piller, hash...). Hans misbrug stoppede først efter 20 år. Han har i sin barndom været overladt stort set til sig selv og

fortæller blandt andet om, hvordan han, når han var på vej hjem fra skole, gik og håbede på at moren ville være hjemme, fordi hvis ikke hun var det, vidste han ikke, hvornår han ville se hende igen. Der kunne let gå 14 dage eller mere. Også han er gået ud af skolen i 7. klasse efter at have været fraværende i store dele af de mindre klasser. Han fortæller, at der var mange problemer i hjemmet, der på grund af morens omgang med rockere ofte førte vold og politi med sig. Hans eget eskalerende misbrug gjorde efterhånden, at han ikke kunne rumme skolen:

”Så jeg kunne ikke koncentrere mig om skolen overhovedet...” ../... Skolen så mig ikke ret tit. Min mor sørgede for at sende mig af sted, men jeg regnede hurtigt ud, at træningslokalet var åbent om morgenen, så jeg tog derud og trænede ../.. ”Jeg gad ikke skolen...”

Det er som nævnt gennemgående, at mange af de indsatte med kaotiske skoleforløb beskriver, at de er blevet opgivet af skolen, og at de i lange perioder har været uden kontakt med hverken skole eller sociale myndigheder. Mange har haft oplevelsen af, at skolen ikke gad dem. De har fået lov til at ”sejle deres egen sø” og passe sig selv, uden at nogen, heller ikke deres forældre tilsyneladende for alvor har grebet ind.

En interviewbaseret undersøgelse af unge indsatte med anden etnisk baggrund end dansk og deres skoleoplevelser (Krammer 2007) viser, disse unge indsatte har haft en oplevelse af, at skolen har været ”ligeglad” med dem, ligeglad om de kom i skole eller om de blev væk, om de havde lavet deres lektier eller ej. De fortæller, at konsekvensen af, at de lavede ballade i skolen, i værste tilfælde var, at de fik lidt skæld ud.

Til trods for, at denne gruppe elever i mange undersøgelser og i den pædagogiske og didaktiske litteratur er beskrevet som opmærksomheds- og ressourcekrævende, er deres oplevelse det modsatte: At skolen og lærerne er ligeglade med dem. Det kan skyldes, at de unge ikke kan afkode den måde, som skolen mener, man skal kommunikere på. Derfor kan de opfatte afvisningen af dem som ligegyldighed fra lærerens og fra skolens side. Disse unge reagerer ved fuldstændig at vende skolen ryggen efter devisen: Når man ikke kan være del af fællesskabet, kan man lige så godt vende det ryggen og etablere andre fællesskaber i direkte opposition til det fællesskab, man ikke kan være en del af. På den måde bliver der tale om en selvforstærkende proces, hvor disse unge, der måske gerne vil, men ikke er i stand til at indgå i det fællesskab, som skolen udgør, ender med endegyldigt at ekskludere sig selv. Denne eksklusionsmekanisme forstærkes af, at de begynder at være sammen med andre unge i samme eller lignende situation og ved at de omtaler skolen, som noget man ikke

har brug for og som man sammen tager afstand fra. Det kan også involvere en særlig aggressiv måde at tale på, en særlig slang, der for udenforstående kan være svær at forstå.

Dette er et forhold, der også har haft betydning i gennemførelsen af denne undersøgelse. Undervejs i selve interviewsituationen kunne det ind imellem være svært at høre, hvad det egentlig var de indsatte sagde, fordi budskabet blev pakket ind i en henvendelsesform, der ofte involverer en særlig måde at tale dansk på, en særlig jargon, eller at de interviewede råber og skælder ud over forhold, de opfatter som urimelige.

Ved gennemlytning af interviewene viser det sig imidlertid, at når man ser bort fra måden at tale på, er informanterne ofte meget reflekterede og pragmatiske omkring deres situation og de oplevelser, de har, mens de afsoner.

Eksempelvis siger en ung mand, der sidder inde med en længere dom, og som under hele interviewet skælder ud og i det hele taget virker aggressiv og vred på systemet og hele sin situation:

”Jeg er glad for at jeg røg ind og sidde, faktisk, selvom man ikke burde sige sådan noget... Fordi, vi skulle stoppes før vi jo blev stoppet... Hvis vi ikke var blevet stoppet, var vi bare blevet ved...”

Og videre om mulighederne for at uddanne sig:

”Hvis man for eksempel kunne få en uddannelse i fængslet, så kunne det være godt for sådan nogle som os, der er kriminelle. Vi har jo haft det svært udenfor med at gå i skole og ved at få en uddannelse, fordi der har været andre miljøer og andre omgivelser, man har tænkt mere på end på skole og uddannelse. Det vil sige, at hvis man gik i skole herfra og fik en uddannelse herfra, ville det være nemmere for os...”

En pragmatisk, nøgtern og præcis analyse...

11. Skolens betydning under afsoningen

I dette kapitel vil vi se nærmere på, hvilken betydning deltagelse i undervisning og uddannelse har for de indsatte, mens de afsoner. Spørgeskemaundersøgelsen blandt samtlige indsatte (Koudahl 2007) viste, at forskellige indsatte har forskellige begrundelser for at deltage i undervisning under afsoning. Det generelle billede er, at jo længere dom de indsatte har, jo mere betones uddannelsens formelle målsætninger som tilegnelse af faglig kundskab og en forhåbning om, at uddannelse kan medvirke til, at de kan leve en kriminalitetsfri tilværelse efter endt afsoning. Indsatte med korte domme betoner i højere grad uddannelses betydning i forhold til at overkomme beskæftigelsespligten og muligheden for at være sammen med andre indsatte. Men de tillægger samtidig deltagelse i undervisning og uddannelse en vigtig betydning i forhold til at komme videre efter endt afsoning. Fælles for alle indsatte, der uddanner sig under afsoning, er, at de gerne deltager i uddannelse, fordi de vurderer, at det er at bruge afsoningstiden til noget fornuftigt og nyttigt.

Undersøgelsen viste også, at jo ældre de indsatte er, jo oftere deltager de i undervisning og uddannelse for at fylde afsoningstiden ud, hvorimod de yngste indsatte oftere tager uddannelse for at kunne komme videre med uddannelse eller arbejde efter afsoning. Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at jo tættere de indsatte kommer på løsladelsestidspunktet, og det gælder især indsatte med lange domme, jo større betydning tillægger de deltagelse i uddannelse og undervisning for deres fremtidsmuligheder uden for murene.

Denne undersøgelse kan i store træk bekræfte resultaterne fra spørgeskemaundersøgelsen, og den kan desuden kvalificere nogle af resultaterne. Men den viser også, at der blandt de indsatte er forskellige holdninger til skolen og til skolens betydning under og efter afsoning. Dels giver de indsatte, hvad man kan kalde "de officielle" forklaringer om skolen, det vil sig de forklaringer, der knytter sig til skolens formelle formål som opkvalificering og forberedelse på et liv efter afsoning, dels fortæller de en mere "uofficiel" historie om, hvorfor det er godt at gå i skole under afsoning.

En ung indsat med en lang dom vil gerne uddanne sig til pædagog, når han kommer ud, så han kan lære de unge, at de skal holde sig fra kriminalitet. Han tager en række fag på avu-niveau, for som han siger:

"For mig er at gå i skole for ikke at komme bagud. Det er for at bruge min afsoning til noget fornuftigt..."

Han er bevidst om, at hvis ikke han holder sig i gang med noget fornuftigt, så kan resultatet af hans afsoning blive, at han kommer ud som en endnu værre kriminel:

”Fængslets er en slags handelsgymnasium for os. Det er en slags uddannelse. På gaden har du taget grundforløbet. Herinde tager du din eksamen. Her kommer du til at meget mere af andre ting. Du møder forskellige måder at lave penge på og folk der fortæller om deres metoder – hvordan de laver penge. Så tager du lidt her og lidt der .Og når du kommer ud, så skaber du et netværk som dem, du har været inde og sidde med og er sammen med når du kommer ud. Og så kender du resten...”

Samtidig fremhæver han, at når man har besluttet sig til at komme ud af sin kriminelle løbebane, er det godt at have en lang dom, fordi den gør det muligt at gøre sin skole færdig, og man ryger ikke tilbage til det miljø, man kom fra. Folk med korte domme komme bare igen og igen.

”Kun fordi jeg har en lang dom, kan jeg klare den og ikke vende tilbage til kriminalitet...”

Der er en del unge indsatte, med relativt korte domme, og som typisk ikke tidligere har været i fængsel. De er ikke sjældent ”weekend narkomaner”, og har muligvis fungeret som små-pushere i den sammenhæng. Ofte har de arbejde eller er i gang med at uddanne sig, når de ryger i fængsel. For dem kan opholdet i fængslet betyde, at de får en pause fra ”det vilde liv”, og at de kommer i gang med deres uddannelse igen. Muligheden for at kunne få frigang og for dermed at bevare deres arbejdsplads, eventuelle læreplads eller en anden uddannelsesplads, har stor betydning for disse indsatte, og deres fængsling forhindrer dem samtidig i at have kontakt med den vennekreds, der ofte er en del af deres kriminalitetsproblem.

De indsatte er bevidste om, at det at gå i skole er ”godt for papirerne”. Det vil sige, at deltagelse i undervisning og skole bliver vurderet positivt, når det eksempelvis handler om at kunne få udgang eller andre privilegier under afsoning.

En indsat, der har brugt halvdelen af en afsoning på 7 år til at arbejde med bygningsvedligeholdelse, siger som begrundelse for at være begyndt i fængslets skole:

”Du er halvvejs i din afsoning, ikk’. Og der er ikke noget i papirerne... Der skal stå noget positivt også...”

En anden gennemgående begrundelse for deltagelse i undervisning under afsoning har med det kedelige og monotone fængselsliv at gøre. Mange indsatte bruger skolen til at skabe struktur på tilværelsen under afsoning. Det gælder både deres ”indre” og deres ”ydre” struktur. Eksempelvis siger en indsat, der går i skole på fuld tid:

”Jeg vil gerne hold min hjerne i gang...”.

En anden indsat med lang dom siger om skolens betydning:

Der ville nok være megen ballade på afdelingen, hvis det var at folk ikke havde noget at lave. Det betyder faktisk rigtig meget at have gang i noget undervisning og skolen holder faktisk det hele oppe, for folk er glade for at gå i skolen. Folk der kommer tilbage fra de andre arbejdspladser, de er sure over et eller andet hele tiden... Os der går i skole vi er faktisk glade hele tiden, for man lærer noget derude, og man har det faktisk sjovt og tager lidt gas på hinanden...”.

Et tema, der bliver bragt op af de indsatte i flere interviews, er, at når man sidder inde kommer man til at være sammen med mennesker, som man ikke selv har valgt at være sammen med, og som man oven i købet ikke kan gå væk fra, hvis man bliver træt af dem. Samtidig er det ofte sådan, at omgangsformen i fængslerne er præget af et råt og simpelt sprog, og at de indsatte lærer sig at omgås med hinanden på en måde, så eventuelle svagheder ikke bliver afsløret. En konsekvens heraf er, at ofte er det, de indsatte kan tale om indbyrdes, det som de på forhånd er fælles om: Kriminalitet og brok over systemet. Dertil kommer sex og kvinder (Også jf. Knap 2005, Leavens, Lauesen 1998). En indsat med lang dom siger:

”En af de ting jeg synes er mest irriterende i fængselssystemet, det er at man er omgivet af mennesker, som ofte ikke snakker om andet end kriminalitet. Det er... Det er bare træls.../... Og snakken går også på stoffer. Folk elsker jo stoffer herinde. Det er jo omvandrede medicinske...”.

I den situation kan skolen og samværet med lærerne fremstå som meget attraktivt for de indsatte, fordi de der får mulighed for at være sammen med mennesker, der vil tale med dem om noget andet end brok og kriminalitet, og hvor de kan slappe af og aflægge sig noget af den hårde skal, som mange af de indsatte ellers pakker sig ind i. Eller som en ældre indsat siger det:

”De slukker bare ned og trækker masken for...”.

En ældre indsat med en lang dom beskriver hvordan skolen medvirker til at holde kontakt til verden uden for fængslet, og at den måde, man omgås med medfanger og lærere i skolen, har stor betydning for ham, så han:

”.../... ikke bliver socialt handicappet, når jeg kommer tilbage til verden udenfor...”

En anden indsat med lang dom fortæller ligeledes, hvordan undervisningen er medvirkende til at afkoblingen fra verden uden for murene ikke bliver for fuldstændig, og at undervisningen i samfundsfag har medvirket til, at han igen synes at TV-Avisen er blevet interessant.

12. De indsatte forhold til lærerne

En interviewbaseret undersøgelse blandt indsatte og fængselslærere (Koudahl 2006) viste, at muligheden for at være sammen med lærerne på skolen var en meget stor motivationsfaktor for at deltage i fængselskolernes undervisning. Blandt de indsatte opfattes lærerne som nogle, man næsten kan være fortrolige med og som man kan tale med om forhold, der har betydning herunder følelsesmæssige problematiske forhold. Det kan være forholdet til familien og lignende. Dette skal ses i sammenhæng med, at fængslets kultur som nævnt ofte er præget af et forsimplet sprogbrug, hvor man kun kan tale om noget, der er fælles for de indsatte som kriminalitet, stoffer, sex og beklagelser over systemet, men ikke om forhold, der har et følelsesmæssigt indhold. Samtidig er kulturen præget af gensidig mistillid mellem betjente og indsatte og de indsatte imellem, der knyttes sjældent rigtige venskaber blandt de indsatte, men snarere ”venskaber”, der ender, når afsoningen er forbi. For de indsatte bliver det opgaven at holde en facade, der forhindrer, at det afsløres, hvis man har det skidt eller har problemer (jf. Knap 2005, Leavens 2007). I den situation repræsenterer lærerne en mulighed for de indsatte til at få lettet trykket og til at få talt om de ting, som man ikke kan tale med medindsatte eller betjentene om.

Generelt omtaler de indsatte i denne undersøgelse lærerne og undervisningen i fængslet i positive vendinger. Der bliver især fremhævet de relativt små holdstørrelser, der giver lærerne mulighed for at hjælpe hver enkelt indsat med de sager, der måtte være behov for, og lærernes tålmodighed. Det, at de gerne forklare tingene mange gange, og ikke bare skynder sig videre til næste opgave, bliver værdsat. En indsat siger om lærerens måde at undervise:

”Det interesserer mig. Den måde han underviser på... Det er ikke på den måde som folkeskolen lærer, hvor dem der er gode til noget, bliver der taget hånd om. Og dem, der er sunket godt bagud, de får lov at passe sig selv. Sådan var det da jeg var der...”

Krammer 2007 viser i sin analyse af unge indsatte med dårlige skoleerfaringer, at deres oplevelser i folkeskolen netop har været, at lærerne kun gad hjælpe dem, der i forvejen kunne. Hun udtrykker det på den måde, at de på forhånd har tabt kampen om den symbolske magt i folkeskolen. Det vil sige, at de har tabt kampen om, hvordan man er den ”gode elev” til de veltilpassede middelklassebørn. I stedet vælger de en ballade- og modmagtsstrategi, der i det store hele går ud på at undgå at deltage i undervisningen, hvilket har som konsekvens, at de ender med at ekskludere sig selv i forhold til folkeskolens grundpræmis.

I fængslets skole eksisterer grundlaget for denne strid om den ”gode elev” ikke, fordi middelklassebørnene er fraværende. Grundlaget for at etablere ballade- og modmagtsstrategier i forhold til undervisningen er dermed ikke længere eksisterende, hvilket i sig selv giver de indsatte i fængslets skole mulighed for at være ”den gode elev”, uden at skulle kæmpe med de fagligt bedre funderede middelklassebørn. Med andre ord er det muligt for de indsatte at være gode elever på deres eget faglige niveau. Så i grunden ved disse indsatte godt, hvordan man er den gode elev, og de kan finde ud af at være det, når betingelserne for det er til stede – som de er det i fængselskolen.

En meget ung indsat fortæller, at han siden 4. klasse er blevet smidt ud af den ene folkeskole efter den anden, og han har ikke færdiggjort noget, der kommer i nærheden af 9. klasse. Han fortæller, at han lærte at læse i de helt små klasser, og at han aldrig har haft problemer med det. Ifølge lærerne på fængslet er han meget kvik, og han lærer meget hurtigt. Han siger, at det først er i fængslet, han har fået lyst til at gå i skole igen:

”Det er også fordi lærerne herinde, de har noget bedre tid til en, når man ikke er så mange som i almindelig skole. Altså – det kan jeg godt li’! ../. Det går så godt jo. Jeg har fået at vide af skolelæreren at jeg er dygtig. Det kan jeg godt lide at få at vide. Det tror jeg alle kan...”

Videre fortæller han, at han kender mange, der ikke kan finde ud af at gå i skole ”udenfor”, men at det fungerer fint for dem, når de kommer i fængsel.

Denne undersøgelse peger med andre ord på, at fængslets skole ser ud til at være god til at håndtere de indsatte, der kommer med dårlige skoleerfaringer og med faglige kundskaber på et relativt lavt niveau. Dette skyldes ikke mindst undervisningens tilrettelæggelse, de små hold og fraværet af muligheden om at slå om, hvordan man er en ”god elev”.

Derfor bliver lærerne for disse indsatte nogle personer, der er i stand til at tilbyde dem noget, som de gerne vil have, nemlig muligheden for at lære. Og den afgørende pointe er, at det at lære noget i en skolesammenhæng, der for disse indsatte har været forbundet med mindreværdsfølelse, og nederlag, nu bliver til noget der giver selvtillid, fordi der kommer resultater ud af anstrengelserne. De oplever, at det også på det personlige plan kan være givende at deltage i undervisningen.

I den forstand matcher fængselskolernes uddannelsesstilbud denne gruppe af indsatte. Det er imidlertid tvivlsomt om det samme gælder, når det drejer sig om indsatte, der ikke har haft samme dårlige skoleerfaringer, og som har uddannelsesbehov, der ligger over folkeskoleniveau. Denne problematik bliver behandlet yderligere i kapitel 17.

13. Forskelle mellem lærere og fængselsbetjente

Ifølge denne undersøgelse er der tilsyneladende stor forskel på, hvordan de indsatte opfatter lærerne og fængselsbetjentene. Lærerne bliver af de indsatte fremhævet som nogle, de indsatte har tillid til og som de kan tale fortroligt med. Til sammenligning er der ingen af de interviewede, der mener, at betjentene er nogle man kan have tillid til og tale personligt med. En indsat (I) i lukket regi siger i samtale med interviewer (PK):

PK: Hvad med dit forhold til lærerne? Snakker i sammen?

I: Jeg snakker fortroligt med lærerne...!

PK: Hvad med dem der sidder ude i vagten? Kan man også snakke fortroligt med dem?

I: NIX! Sådan er det bare. De er ansatte. Vi er indsatte...

PK: Men lærerne er jo også ansat af kriminalforsorgen...

I: Jo, jo... Men de er ikke vagter ../.. Lærerne ser os som mennesker, hvilket nogle vagter også gør. Der er ligesom den grænse der, ikk... Man snakker ligesom ikke small talk med dem. Fordi hvad tænker de andre så ikke...? Hvad har han lige stået og sagt nu, ikk ? På XX fængsel fx. der gik man ikke ind og snakkede med en vagt uden at have en fange med..."

PK: Men kan man slet ikke tale med vagterne?

I: Ikke engang small talk med vagterne. De gør alt for at stresse og knække én herovre..."

For de indsatte har lærerne således en funktion, der rækker ud over det rent undervisningsmæssige. Ifølge en interviewundersøgelse blandt lærere i fængslerne (Koudahl 2006) er også lærerne bevidste om, at de kan have en sådan funktion i forhold til de indsatte, og at det ind imellem kan være et dilemma, hvordan man som lærer skal håndtere dette forhold. I interviewundersøgelsen fra 2006 sagde en lærer blandt andet:

Vi har dem i mange timer og nogle af dem i mange år. Og jo længere tid vi har dem, jo mere fortrolige bliver vi med dem .../... Jeg er stadig ansat. Altså, vi er ikke venner. Og det er en svær balance, fordi vi engang imellem sidder med en indsat, der virkelig har brug for en ven..."

Det forhold, at lærerne også er ansat af Kriminalforsorgen, og at de lige som betjentene har pligt til at rapportere, hvis de bliver klar over, at der foregår noget, der ikke er tilladt, er de indsatte sig tydeligvis også bevidst om. De er klar over, at der trods alt er grænser for, hvad man kan tale med lærerne om. Man taler derfor heller ikke om sin kriminalitet med lærerne. En indsat, der sidder med en lang dom, og som har været i fængsel i flere omgange siger eksempelvis:

”Man snakker ikke sådan rigtigt med lærerne om personlige problemer. Det gør man ikke. Men hvis det er, at du skal have læreren til at hjælpe dig med et eller andet angående din uddannelse, eller lige meget hvad det er, om det så er en anbefaling, de skal skrive til dig, så kan man snakke med dem om det... Lærerne de kender dig sådan som person .../... Men der er ikke noget samarbejde mellem lærerne og betjentene. Det gør de næste ikke. Vi har det sådan, at vi føler at betjentene næsten modarbejder os, og lærerne prøver at hjælpe os...”

Hvor lærerne er nogle man gerne må og vil tale med, er betjentene nogle, man ikke vil tale med, med mindre det er absolut nødvendigt. Oven i det er det en gennemgående fortælling hos indsatte på samtlige fængsler, at hvis nogen taler for længe med betjentene, bliver han betragtet som ”stikker” og som utroværdig blandt de andre indsatte. Flere indsatte taler ligefrem om, at hvis en indsat taler for meget med betjentene, får han bank af de andre indsatte.

14. Undervisning af arrestanter

Undervisningen har en særlig betydning for arrestanter, og især for de der sidder længe i varetægt. Situationen for arrestanterne er ofte den, at de ikke i samme grad som på fængslerne har mulighed for at have fællesskab med andre indsatte. Dels er arresthusene som regel ikke indrettet på en måde, der gør fællesskab muligt, dels kan der være restriktioner i forhold til, hvem de må være sammen med, mens deres sag behandles. Det betyder, at arrestanterne er lukket inde på cellen langt det meste af døgnet. Desuden sidder de i en uafklaret situation, hvor de ikke længere kan fungere som autonome og selvbestemmende mennesker, men de er blevet fuldstændig afhængige af personalet, deres advokat og deres eventuelle familie (jf. Leavens 2007). De ved ikke, hvor lang en dom de får, hvornår deres sag bliver afgjort etc. I den situation tilbyder skolen sig som en mulighed for at komme ud af cellen og for at tænke på noget andet end sin egen situation. En arrestant siger:

”Der er mange der tilmelder sig undervisning, fordi man får den times luft. Ellers sidder du bare derinde og tænker og tænker og tænker. Det er jo ikke sundt for noget menneske, vel...? Du sidder i en uvished og ved ikke nogen som helst ting... Og der sidder du og tænker meget over familie, kæreste og venner. Alt det der... Det går folk meget på. Du blir’ helt skør i hovedet af at sidde derinde...”

Flere af de interviewede indsatte til denne undersøgelse beskriver uafhængigt af hinanden, hvordan langvarig varetægtsfængsling har påvirket deres hukommelse og deres evner til at være sammen med andre mennesker. En arrestant fortæller:

”Jo, men du sidder bare herinde og lige pludselig glemmer du, lidt efter lidt... Og så er det med at kunne være med, så man ikke synker bagud, når man kommer ud... Og skal du til at starte på uddannelse – så sidder du bagerst i klassen... Så ved jeg godt hvor det ender henne...”

Derfor mener han, at der skal være et bedre tilbud om undervisning i arresthuset:

”Det er jo bare for at få noget beskæftigelse et eller andet sted... Det er det vigtigste, tror jeg...”

En anden arrestant siger:

”Det er rart, at der er mulighed for undervisning. Det hjælper til at abstrahere. Og læreren er human, ikk... Det betyder sgu meget for os fanger...”

En indsat med en længere dom siger det sådan.

”De mange måneder på XX (Arresten), de gjorde noget ved mig... Det ødelagde faktisk min koncentration og evne til korttidshukommelse og sådan noget...”

Muligheden for at blive undervist under varetægtsfængslingen ser derfor ud til især at have den betydning, at de indsatte får mulighed for at komme ud af cellen og for at beskæftige sig med noget andet end deres uafklarede situation, og hvad deraf følger. Muligvis kan undervisningstilbuddet direkte være med til at modvirke nogle af de skadevirkninger, som langvarig varetægtsfængsling kan have på de indsatte (Lauesen 1998, Leavens 2007). Problemet er imidlertid, at i mange arresthuse er der ingen eller meget ringe undervisningsfaciliteter, så eventuel undervisning skal foregå på cellen. Yderligere er tilbuddet om undervisning under varetægtsfængsling meget begrænset, svarende til 1 time pr. arrestant pr. måned. Eksempelvis vil der i et arresthus med 30 arrestanter blive tilbudt 30 timers undervisning pr. måned, svarende til ca. 7 timer pr. uge, hvilket formodentlig langt fra modsvarer det behov, der eksisterer.

15. Undervisningspraksis

I forbindelse med denne undersøgelse er der gennemført observation af undervisningen på alle de involverede fængsler. Det er gennemgående, at der er relativt få deltagere på hvert hold. Typisk vil der være mellem 4 og 8. På enkelte hold kan der være flere. De indsatte har ofte meget forskellige forudsætninger for deres deltagelse, og deres faglige niveau kan være meget forskelligt. I de observerede undervisningssituationer var det gennemgående, at læreren overkom de store niveauforskelle ved at begynde undervisningen med en fælles gennemgang af et fagligt indhold for at fortsætte med individuel undervisning, der typisk foregik ved, at læreren cirkulerede mellem de indsatte og hjalp dem med deres konkrete opgaver. Niveauforskellene betød desuden, at de indsatte kunne være i gang med forskellige opgaver på forskelligt niveau til samme undervisningsgang. I et tilfælde var en enkelt indsat i gang med samfundsfag, mens de øvrige havde matematik. Det forhold, at læreren kan hjælpe hver enkelt indsat på hans eller hendes eget niveau, kan være medvirkende til, at skolen af de indsatte kan opleves som et sted, hvor de kan komme og i større udstrækning kan være sig selv, fordi de ikke her skal leve op til den ellers gængse måde at være sammen med de andre indsatte på, der primært går ud på, at undgå at vise svagheder.

Observationerne viser, at der hersker en afslappet, behagelig og rolig stemning på skolerne. Mange af de indsatte, der indgik i observationerne, havde problemer med helt grundlæggende elementer i deres skolekundskaber. En del havde store problemer med at læse simple tekster højt og med at løse simple regnestykker. Men det er som om, at der eksisterer en gensidig accept blandt de indsatte om, at det er ”i orden”, at man i skolen kan vise sine mangler og inkompetencer, uden at man mobber eller forulemper hinanden på anden vis (se også Krammer 2007).

Problemet med den individuelle undervisning kan være, at nogle indsatte må sidde og vente på at blive hjulpet med det, de er i gang med, og at de taber tålmodigheden og interessen. Det skete flere gange under de observerede undervisningssituationer, at indsatte pludselig ville have pause, at de skulle ud og ryge eller at de bare begyndte at snakke med hinanden om sager, der intet havde med undervisningsindholdet at gøre. Nogle af de indsatte, der deltog i de observerede undervisningssituationer, og som ikke fik hjælp, når de havde brug for det, tilkendegav, at de opfattede det som, at læreren ikke tog sit arbejde alvorligt nok. Problemstillingen er nok snarere, at disse indsatte er temmelig skrøbelige, og hvis de oplever, at deres forsøg på at gå i skole i fængslet og at lære det, der i mange tilfælde har været præcis det samme, som har givet dem nederlag på nederlag i folkeskolen, reagerer de ved at vende skole ryggen. I interviewene er der mange af de

ældre indsatte, der tænker sådan om de unge, der begynder skole i fængslet, og som hurtigt holder op igen.

Undervisningslokalerne på de enkelte fængsler er af meget varierende stand og karakter, både hvad angår vedligeholdelsesmæssig stand, og hvad angår tilgængelige faciliteter. Det er karakteristisk for de fleste undervisningslokaler, at de skal rumme flere funktioner end bare undervisningen, eksempelvis opbevaring af ting og sager, der ikke umiddelbart har med undervisning at gøre.

På nogle skoler fremstår undervisningslokalerne og skolen som helhed som meget velholdte, der er gjort meget ud af indretning og udsmykning af lokalene. På andre skoler er lokalene nedslidte, beskidte og rodede, og der ligger og står affald, uvasket service, tomme flasker og chipsposer etc. rundt omkring. Skolernes lokaler afspejler i nogen grad de bygningsmæssige rammer for fængslet, således at der typisk er mindre plads til skolen i de lukkede fængsler end i de åbne. Sammenhængen er dog ikke entydig.

Man kan forestille sig, at vedligeholdelsesgraden og i hvilken udstrækning, der er ryddet op og gjort rent i skolen, kan have indflydelse på den måde, som de indsatte går til undervisningen på. Hvis skolens lokaler er lyse, rene og vedligeholdte, at der er opslagsbøger og øvrige nødvendige undervisningsmaterialer og at affald ligger i skraldespanden mv., vil det alt andet lige give indtryk af et roligt og seriøst sted, hvor man kan være seriøs og arbejde.

Hvis skolens lokaler derimod er mørke, nedslidte og rodede, og affald ligger rundt omkring, vil det alt andet lige give et indtryk af ligegyldighed og ”laden stå til”, og det kan have afsmittende virkning på de indsattes seriøsitet og indsats.

16. Barrierer for at deltage i uddannelse eller undervisning

Ud over de begrænsninger indespærringen og de bygningsmæssige forhold sætter, peger de indsatte i interviewene på en række andre forhold, der er problematiske i forhold til at tage undervisning eller uddannelse under afsoning. En del af disse angår den måde, som de indsatte opfatter, at personalet støtter op eller ikke støtter op omkring deres uddannelsesønsker.

Det er et gennemgående tema i interviewene, at de indsatte oplever, at det ikke altid er lige let at komme igennem med deres ønsker om at uddanne sig. Flere taler om, at de personalet ”sylter” deres anmodninger, og nogle siger, at de oplever, at personalet ligefrem modarbejder deres ønsker om at uddanne sig enten ved at forholde sig passive i forhold til den sagsbehandling, der er nødvendig for at et uddannelsesforløb kan blive sat i gang, eller ved direkte at obstruere de indsatte uddannelsesønsker, eksempelvis ved at undlade at sørge for, at de nødvendige kontakter til relevante uddannelsesinstitutioner uden for murene bliver skabt og vedligeholdt. Det er i denne rapport ikke muligt, at gengive alle de eksempler på denne problemstilling, der kan genfindes i interviewmaterialet, og de eksempler, der bliver fremdraget her, skal alene ses som illustrative for en problemstilling, der tilsyneladende er udbredt i fængslerne.

Man bliver nødt til at bryde reglerne

Eksempelvis sidder en indsat i lukket regi med en lang dom, der er hans første. Han har færdiggjort folkeskolen og har desuden en erhvervsuddannelse. Han har haft job inden for sit fag i en del år. Han er sig meget bevidst om, at hvis ikke han selv gør noget i forhold til at holde sig kvalifikationsmæssigt opdateret, vil hans uddannelse være forældet, når han kommer ud. Fængslets egne tilbud om uddannelse og undervisning (FVU og avu) er ikke aktuelle for ham. Han er derfor gået i gang med et selvstudium, der kan forberede ham til en uddannelse på mellemlangt videregående niveau, når han bliver løsladt. Han fortæller, at til trods for hans uddannelsesmæssige baggrund, var beskeden til ham, da han søgte om at gå i gang med et selvstudium, at han i stedet kunne tage 9. og 10. klasse igen, for at genopfriske det. Resultatet er som han siger:

”Man kommer ind med en rimelig stor forhåbning om, at det her skal nok blive godt, men at man faktisk render panden mod en mur, i det man gerne vil... Og faktisk også til tider mister lysten til det fordi.... Det er sgu ikke så nemt som det lyder til....”

Han fortæller videre, at afdelingspersonalet som sådan og hans kontaktperson ikke gjorde noget, for at han kunne komme i kontakt med den uddannelsesinstitution uden for fængslet, han skulle for at

komme i gang. Der kan naturligvis være en mængde begrundelser, som han ikke kender til, og begrundelser der ikke kommer frem i interviewet, men hans oplevelse er, som han siger:

”Man kan godt opfatte at stedet sætter forhindringer op... De skubber i hvert fald ikke på...”.

Uanset om afsoningsstedet sætter forhindringer op eller ej, så er det afgørende for motivationen hos de indsatte, at de oplever, at der er opbakning til deres egne initiativer, i den udstrækning de er relevante og realistiske. Efter at have ventet længe på at der skulle ske noget tog han selv affære:

”Man måtte gå en bagvej for at få bestilt sine materialer. Man fandt hurtigt ud af at man lige så godt kunne tiltuske sig en telefon et eller andet sted, og så få ringet til XXX (uddannelsesinstitutionen PK) og så få sendt de ting...”.

I dette tilfælde går vejen til at få kontakt til uddannelsesinstitutionen over at skaffe sig en mobiltelefon, og altså gennem at begå en ulovlighed.

Denne indsatte forekommer rimelig ressourcestærk, og har efter eget udsagn aldrig haft problemer med stoffer. Han har indtil sin anholdelse og dom levet et almindeligt liv som lønmodtager, og han har til trods for en lang dom alligevel mod på at gøre noget for at forbedre sin situation i forhold til uddannelse og arbejde efter endt afsoning. Alligevel tyder det på, at selvom uddannelsesønsker ikke umiddelbart lader sig opfylde inden for murene, sker der først noget, når han selv tager sagen/mobiltelefonen i egen hånd. For at få opfyldt sine uddannelsesønsker uden at omgå reglerne, vil det kræve, at hans kontaktperson eller afdelingspersonalet skal udføre et ekstra arbejde med at tage kontakt til en uddannelsesinstitution uden for fængslet og fastholde kontakten gennem indsendelse af eksamensopgaver og fremskaffelse af nye undervisningsmaterialer.

Ligegyldighed

En indsat med lang dom og med flere tidligere domme bag sig siger:

”Men hver gang man kommer frem med noget nyt, så falder det til jorden, fordi det kræver flere ressourcer, det kræver nytænkning... Og nytænkning, såvel hvad angår behandling af indsatte og uddannelse i fængsel, den kan ligge på et meget, meget lille sted... ../.. Hvad angår direkte uddannelse, der er man låst utrolig fast på afgangsklasser og muligvis HF. Og hvis der kommer én med et sagligt selvstudieønske, der går lidt ud over de rammer, der er, så bliver der sagt: Vi kan ikke.... Vi vil meget gerne, men vi kan simpelthen ikke. Vi har ikke ressourcerne...”

En ældre indsat sidder med sin første dom, som han afsoner i åbent regi. Han har en håndværksuddannelse og har haft job og eget firma indenfor sit fag indtil han fik denne sin første mellemlange dom. I forbindelse med fængslingen har han været nødt til at lukke sit firma. Han vil gerne udvide sine faglige kompetencer, med henblik på at genopstarte sin virksomhed, når han kommer ud om relativ kort tid. I den forbindelse skal han lære at betjene nogle specifikke computerprogrammer. Som situationen er nu, og som den har været i lang tid, kan han få adgang til skolens computere nogle timer om ugen. Han har søgt om at få sin egen computer på cellen, men har endnu ikke fået svar:

”Jeg ved ikke hvorfor, men det skal åbenbart tage ufattelig lang tid. Jeg ber’ ikke engang om at låne en. Jeg har min egen. Jeg må gerne have den på cellen, men den må bare ikke være på nettet. Men hvorfor? Det er især galt hvis du skal låne en (PC) her på stedet. Det er slet ikke sikkert, at du når at låne en, inden du skal ud igen. Det er nu en måned siden, jeg bad om lov til at få den ind. Der sker ikke noget – og det er typisk... Tingene bliver ”glemt” ...

Han mener ikke, at det nødvendigvis er uvilje fra personalets side, at der ikke sker noget i sagen, men at det måske er langsommelige administrative procedurer, der forsinker processen. På dette fængsel er proceduren, at den indsatte skriver en anmodningsseddel og afleverer den til sin kontaktperson, der tager den videre til afdelingskontoret. Herfra bliver den, som han udtrykker det, ”afleveret til rette vedkommende”, som han ikke ved hvem er. Han fortsætter:

”Jeg har sendt 2 (anmodningssedler) og jeg har ikke fået nogen respons på nogle af de 2 jeg har sendt. Den første blev sendt af sted for et halvt år siden og den sidste, det er en måned siden, den blev sendt af sted... Standardsvaret er: Prøv at skriv en ny. Og det har jeg så gjort...”

Han har således ventet i et halvt år på en forespørgsel om computer på cellen uden at få et svar. Problemet i denne sammenhæng kan være, at de administrative procedurer, der dels forekommer at være unødigt bureaukratiske og at *anmodningssedlen* skal igennem unødige mange hænder, før der kan træffes en beslutning. Dels er proceduren fuldstændig afhængig af, at den indsatte kontaktperson tager opgaven på sig, og sørger for, at *anmodningsseddelen* faktisk bliver bragt videre, og at han eller hun følger op på sagen, hvis der ikke kommer et svar tilbage. I den udstrækning, at de indsatte er afhængige af specifikke personer, eksempelvis deres kontaktperson, er det helt afgørende, at kontaktpersonen ikke alene ekspederer en sag om eksempelvis et uddannelsesønske, men at vedkommende også følger op på sagen, fordi den indsatte ikke selv har

mulighed for at gøre det. Det hele står og falder derfor med, at kontaktpersonen tager opgaven på sig. Denne indsatte virker som i det foregående tilfælde ressourcestærk, rolig og afbalanceret til trods for frustrationen over, at der bare ikke kommer besked tilbage selv efter et halvt år. Hans løsning er, at når han kommer tilbage fra næste udgang, tager han sin PC med:

”Så må vi se hvad der sker...”.

Kontaktpersonen

Der er i de gennemførte interviews mange eksempler på, at de indsatte oplever systemet som uigennemskueligt i forhold til beslutningsprocesser, og mange giver udtryk for, at de er helt magtesløse i forhold til at få svar på anmodninger, fordi de hele tiden skal gå igennem deres kontaktperson. Hvis denne kontaktperson ikke bærer sagen videre, så sker der intet. Samtidig skal eventuelle klager gå igennem samme kontaktperson, hvilket i praksis betyder, at de indsatte lader være med at klage for ikke at få endnu mere ballade.

Samarbejdet mellem indsatte og deres kontaktperson ser på baggrund af denne undersøgelse ud til at variere ganske betydeligt fra fængsel til fængsel. På nogle fængsler ser det ud til også at variere fra afdeling til afdeling.

På et af de besøgte fængsler, hvor der blev interviewet indsatte fra forskellige afdelinger var der ikke en eneste af de interviewede, der fortalte om, at de fik hjælp af deres kontaktperson i forhold til at komme i skole eller at komme i gang med anden uddannelse. En indsat med lang dom, der har været på fængslet i et års tid, siger eksempelvis om sin kontaktperson:

”Jamen, jeg har aldrig nogen sinde hørt fra min kontaktperson. Altså, jeg ved godt hvem det er... De kommer jo ikke rigtig sådan og snakker med folk.../... Vagterne har bare deres egne regler på hvert sted...”.

En anden indsat på samme fængsel siger om sin kontaktperson, der er fængselsbetjent:

”Men det er ikke sådan en man snakker med. Kun hvis det er absolut nødvendigt. Vagterne sidder på deres kontor og passer sig selv, og så går vi rundt og passer os selv...”.

Og videre i samme interview siger han:

”Når de har svigtet én så mange gange så til sidst så får man et had til dem. Og det gør alle herinde....Så de er... Her er de sløve til at hjælpe folk. Meget sløve. Og hvis de endelig får lavet en handleplan, så er det kun halvdelen af de mål, der bliver sat, der overhovedet bliver nået. Og mange gang er det fordi de ikke rigtig gider hjælpe ’en. Og når du kommer 3. eller 4. gang og beder om hjælp og så bare får en skulder, så”

På et af de andre fængsler, der indgår i undersøgelsen siger 3 indsatte (A, B og C) om deres kontaktpersoner:

A: *”Ja, jeg har kun oplevet positive ting med ham...”*

B: *”Min kontaktperson er OK. Han kan bruges til sagsbehandling. Til stort set alt... Hvis du skal have noget i Bilka eller... Det er din førerhund uden for... kan du følge mig?”*

C: *”Jeg har ikke oplevet nogen positive ting...”*

En af disse indsatte har haft 5 kontaktpersoner i løbet af 14 måneder. En fjerde indsat på samme fængsel siger, at hans kontaktperson næste hele tiden er på kursus eller i gang med en eller anden uddannelse, så han kan aldrig få fat i ham.

En ældre indsat med lang dom i et lukket fængsel siger om betjentenes uddannelse: Er betjentene uddannet til at varetage begge de formål, som straffuldbyrdelsesloven lægger op til, og er betingelserne for at varetage begge overhovedet til stede, sådan som fængslerne i praksis fungerer:

”De skal være sådan en mellemting mellem socialrådgiver og personlig hjælper for den enkelte. Samtidig med de skal være betjente. Og det er uholdbart. Der er ganske få, der kan klare det ikk. Og dem er vi glade for, men resten stiller vi jo på den sammen måde som vi stiller de unge mennesker. Vi giver dem sådan en uriaspost. For hvad skal de stille op med det? Nogen føler en overvældende magt, ikk... Men de fleste sætter sig ud i vagten og passer sig selv. Hvis de blander sig, så ville man jo opleve, hvad de var værd, ikk. Og så ville de opleve nederlag, Ikk’. Og man skal da ikke opleve nederlag til sådan en flok idioter som os, der bare sidder buret inde... Altså, de er ikke bedre stillet end de unge mennesker, hvad det angår. Og hvis det skulle være i fængselsregi, så skulle de have en langt bedre uddannelse...”

Og videre:

”Omvendt er det sådan, at hvis de har nøglerne og magten, så har de indsatte bare at gøre hvad der bliver sagt...”

Denne del af undersøgelsens resultater peger med andre ord på, at forvaltningen af kontaktpersonordningen sker meget forskelligt på forskellige fængsler, og det har konkret betydning for de indsattes deltagelse i undervisningsaktiviteter. I den udstrækning, at kontaktpersonen skal medvirke til at udarbejde den indsattes handleplan, men hvor kontaktpersonen ikke er til at få fat i eller ikke i praksis er engageret i den indsattes handleplan, vil den indsatte ikke have samme muligheder for at komme i gang med et uddannelsesforløb. Det betyder med andre ord, at i den udstrækning der er forskellig forvaltning af funktionen som kontaktperson på forskellige fængsler, har de indsatte ikke samme muligheder for at modtage den undervisning, som de ifølge straffuldbyrdelsesloven (§ 38) har ret til at blive tilbudt.

Desuden peger undersøgelsens resultater på en problemstilling, der ikke er stor fokus på, nemlig betydningen af, at de ansatte i Kriminalforsorgens institutioner arbejder i et system, hvor det at være effektiv, og at der hurtigt skal komme resultater af arbejdet, ikke er fremtrædende i samme grad, som det er tilfældet på andre dele af arbejdsmarkedet: En fængselsbetjents arbejde bliver ikke vurderet på, hvor hurtigt en indsat gennem betjentens mellemkomst bliver i stand til at vende tilbage til en kriminalitetsfri tilværelse. Dette afgøres alene af dommens længde. Det kan have den betydning, at der ikke i samme grad som på andre dele af arbejdsmarkedet er en tilskyndelse for betjentene til at gøre den del af deres arbejde, der har med de resocialiserende og normaliserende aspekter af afsoningen at gøre, bedre og hurtigere, fordi de alligevel ikke kan se et resultat af den ekstra anstrengelse. Spørgsmålet lader sig ikke forfølge yderligere på baggrund af denne undersøgelse.

Endelige peger undersøgelsens resultater på spørgsmålet om, hvorvidt betjentene uddannelsesmæssigt er klædt godt nok på til at varetage funktionen som kontaktperson, samtidig med, at de skal sørge for, at sikkerhedsniveauet på fængslerne er tilstrækkeligt. Problemstillingen kunne også formuleres som: Er funktionen som kontaktperson forenelig med de øvrige funktioner vedrørende sikkerhed, disciplin og overholdelse af fængslets regelsæt?

Monotoni og apati

Fængselslivets monotoni er et stort problem, der optager alle de indsatte, der er blevet interviewet. Dog er det indsatte med lange domme, og indsatte der har været i fængsel i lang tid, der oftest fortæller om, hvordan fængselslivets forudsigelighed og mangel på muligheder for at bruge tiden meningsfuldt medvirker til, at de bliver sløve og initiativløse. Flere fortæller om, hvordan de synes, at de får sværere ved at huske. En indsat med lang dom i lukket regi siger:

”Det er bare min hukommelse. Og det får man også af at sidde herinde, fordi alt er på rutine herinde. Altså, man kan nærmest lægge hjernen ude i vagten derude, fordi alt det går på tid herinde, jo... Du bliver vækket, du skal i skole der og dér og dér og dér og der.... Du behøves ikke at tænke... Det er bare at følge strømmen...”

Manglen på meningsfulde og udfordrende arbejdsopgaver og på arbejdsopgaver i det hele taget betyder, at det i mange tilfælde ikke er muligt at fylde dagligdagen med gøremål, der opleves som fornuftige og meningsfulde af de indsatte, der er indgået i denne undersøgelse. For de indsatte kan fængslets skole i denne sammenhæng fremstå som en attraktiv mulighed for at opfylde beskæftigelsespligten. Flere indsatte påpeger, at dette forhold betyder, at der sidder indsatte på skolerne, som dybest set kun er interesseret i at få tiden til at gå.

Problemstillingen er måske, at som indsat har man beskæftigelsespligt. Denne kan opfyldes ved arbejde, undervisning, deltagelse i programvirksomhed (eksempelvis kognitive adfærdsterapi, anger management) eller behandling, eller en kombination af disse. På mange fængsler har man problemer med at skaffe tilstrækkeligt med arbejdsopgaver til de indsatte, hvilket indebærer, at de ikke kan fylde arbejdstiden ud med arbejde. Desuden har mange af de arbejdsopgaver, der tilbydes på fængslerne, karakter af ”idiotarbejde”, som mange indsatte formulerer det. Det kan være at pakke fuglefrø, rawlplugs, lægge klude sammen, prismærke sko etc. Alt sammen arbejde, der ikke kan kvalificere de indsatte til et job uden for murene, hvilket betyder, at arbejdet for de indsatte får karakter af tidsfordriv. Samtidig er lønnen meget lav sammenlignet med den løn man kan tjene uden for murene. Lønnen i fængslerne er fastsat af Kriminalforsorgen og udgør ca. 9 ca. kr. i timen. Desuden er der mulighed for forskellige tillæg. Hertil kommer et beløb til køb af mad.

De betingelser tilsammen; arbejdets karakter, manglen på arbejdsopgaver i det hele taget, den lave løn og det forhold, at uanset hvor meget den indsatte gør sig umage, så får det ingen eller minimal betydning for den indsattes konkrete situation, gør, at mange indsatte - især de med lange domme - udvikler en apati eller ligegyldighed over for arbejdet under afsoning. Det bliver til noget der skal overstås, så man kan få fri (Se også Laugesen 1998)

Det er kendt, at en af konsekvenserne ved langvarig indespærring er, at de indsatte taber deres identitet og institutionaliseres (Lauesen 1998, Goffman 2001, Leavens 2007). Det forhold, at fængslet sørger for de basale fornødenheder, og at den indsatte i det store hele ikke har mulighed for at forbedre sin egen situation har som konsekvens, at der kan indtræde en apati og initiativløshed, der eksempelvis kan udmønte sig ved, at de indsatte opgiver at prøve at forandre deres situation, og at det at udføre selv små dagligdags opgaver bliver forbundet med stor anstrengelse. De indsatte kommer ned i tempo og oplever sig selv som ude af stand til at komme tilbage til et samfund, der

kræver, at man skal være effektiv og handlekraftig. I forlængelse af Goffmann formulerer Leavens det som at:

”En stor del af de indsatte har en overordentlig høj grad af institutionalisering, idet de praktisk talt har været ind og ud af institutioner, plejeforhold og anbringelsesforhold hele livet, og således er vant til at alle andre end dem selv tager og har ansvar for deres liv. Selv for indsatte, der ikke har en sådan historik, ses det ofte, at afsoningen udgør en så massiv institutionaliseringsgrad, at de er blevet tilvænnet en meget høj grad af tillært hjælpeløshed. Dels som konsekvens af, at alle individuelle beslutninger er afhængige af at personalet eksekvere dem, og dels som følge af den passivitet og apati, der opstår, som følge af afsoningens tempo og kultur. Dertil kommer, at de indsatte ofte føler sig reduceret til ikke-individer, en fange blandt fanger, som ikke har nogen selvbestemmelsesret over eget liv, og dette medfører en reduktion af tiltro til, at de faktisk kan gøre noget selv eller kan tage ansvar for eget videre liv” (Leavens 2007 :8)

En indsat, der afsoner en længere dom i lukke regi fortæller, at han synes at ”vagterne” er gået arbejdsmæssigt i stå. Den monotoni og kedsomhed, som mange indsatte oplever under deres afsoning har ifølge ham også smittet af på personalet. Han siger:

*”Jeg har været på arbejdsmarkedet i 11 år, og jeg har aldrig nogensinde lavet så lidt som jeg laver, mens jeg har siddet inde... det er **røvhamrende** kedeligt. Der er intet at foretage sig, Hverken på arbejde eller efter arbejde ../.. Jeg tror også, at meget af det hash, der jo bliver røget, det er fordi folk de keder sig. Og jeg tror ikke, at man kan udrydde det, men man kunne nok få bragt deres forbrug noget ned, hvis der var noget at lave...”*

Han siger, at hvis man søger om et eller andet, hvis man gerne vil noget, så ved man aldrig om eller hvornår, der sker noget:

”Om det er i næste uge eller om to måneder... Folk de er ligesom... De er ligeglade: Det er noget vi tager i morgen...”

En anden indsat med lang dom i lukket regi siger:

”Det er et fåtal, der siger, at nu skal den ha’. Nu skal den ha’. Og det er dét, man er nødt til at lave om på. Og jeg er ked af at sige det, men jeg tror faktisk, at den eneste måde man kan lave om på det er ved at lave det om via krav... Skolepligt...”

En indsat har forsøgt at få kontakt med arbejdsformidling eller jobkonsulent med henblik på at gøre sig klar til at blive løsladt, hvilket skal ske om nogle måneder, men der bliver ikke fulgt op på noget:

”Man får hele tiden at vide: Det kan ikke lade sig gøre. Det hører vi gang på gang, ikk. Og det hjælper ikke noget, at man brokker sig alt for meget inde i det her system, vel... Så sker der det modsatte... Hvis man laver for meget ballade og brok og så videre, så gider de os ikke, så gider de slet ikke hjælpe med noget som helst overhovedet, altså...”

Så ud over oplevelsen af mangel på respons og af, at der ikke sker noget, selvom man gerne vil det, illustrerer citatet et gennemgående tema i mange af de interviews, der er taget til denne undersøgelse, at hvis de indsatte klager eller ”brokker” sig, som det tit bliver beskrevet, så reagerer betjentene ved at ignorere deres anmodning, der i øvrigt kan være helt legitim.

En indsat i et åbent fængsel siger:

”Der ligger jo også det der vi kalder ”straffen i straffen”, som tit er en ordentlig hindring for at kunne få et normalt forløb, fordi man altid vil anskue folk ud fra en meget skeptisk synsvinkel, jo...: ”Hva’ din forbryder.. Kan det nu også være rigtigt?” Og det gør tit tingene utroligt vanskelige og firkantede...”

Og videre:

”Blandt betjentene kan der også være nogle der har mindre vilje end andre. Det er det her med straffen i straffen. Og de er heller ikke gearet til det. Det var ikke lige det, som de havde med i deres uddannelse...”

En indsat, der er ved at være færdig med at afsone en kort dom i åbent regi, uddanner sig som selvstuderende. I den sammenhæng har han brug for at kunne kommunikere med sine medstuderende, og han har brug for at kunne sende sin opgavebesvarelser til uddannelsesstedet og at modtage nye opgaver. Han har ansøgt om at kunne få computer på cellen, så han kan arbejde med sin uddannelse, også når han skal forlade de lokaler med netadgang, hvor de selvstuderende er indtil arbejdstidens ophør kl. 14.30, for som han siger, så er der stadig meget tilbage af dagen. Det er ikke lykkedes for ham at få en afgørelse. Han siger:

”Jeg vil sige, at man skal nok slås for det her. Altså, det er meget forskelligt fra fængsel til fængsel, og her har jeg bemærket, at det er noget sværere at for det første at få sin computer ind i cellen og for det andet at få net adgang. Andre, der har været indsatte i andre fængsler, siger, at fx på X-fængsel er det en lille sag at få netadgang,

fordi der vil man gerne have, at folk de sådan også er orienteret om hvad der sker ude i verden... ”.

En anden indsat siger om samme problematik:

”For dem der ikke rigtig kan overskue det, der ikke er så stærke psykisk, der sker der ikke noget. Der er ingen, der kommer til dem og river fat i dem og siger: Kom lige i gang med det der... Og det er der nogle, der har behov for, jo... Det er kun for dem, der godt selv psykisk kan overskue den situation, de er i. De har mulighed for det, fordi de holder vagterne og sagsbehandlerne på tæerne, med at de skal i skole eller et eller andet. Men for dem som, der lidt typisk nede... Der sker sgu ikke noget for dem. Når de bliver løsladt... Jeg ved ikke hvordan fanden de vil klare det... ”.

Med andre ord, når det blandt de indsatte opleves som, at der ikke er en belønning for at anstrenge sig, bliver resultatet, at man falder hen i apati og passivitet. Den eneste mulighed under disse omstændigheder er tvang. Spørgsmålet er om det er en farbar vej, eller om man hellere skulle indrette fængslerne på en måde, så de indsatte kunne bringes til at opleve, at de kan have indflydelse på deres eget liv, og at de dermed bringes til at tage det ansvar.

I den udstrækning at de indsatte oplever af, at deres anmodninger om eksempelvis uddannelse bliver syltet er konsekvensen afspejler virkeligheden i (nogle af) fængslerne, kan det betyde, at det er de indsatte, der kan mønstre et psykisk overskud og de fornødne ressourcer, der får deres ønsker igennem, mens indsatte, der ikke har kræfter og energi til at blive ved med at søge, som ikke har en velvilligt indstillet kontaktperson eller som ikke selv kan tage affære uden om de officielle kanaler og rutiner, ikke får deres ønsker igennem.

17. Begrundelser for ikke at gå til undervisning eller uddanne sig under afsoning

Af spørgeskemaundersøgelsen blandt samtlige indsatte i Kriminalforsorgens institutioner (Koudahl 2007) fremgår det, at næsten 80% af de indsatte ikke tage uddannelse eller undervisning mens de afsoner. Tabellen viser begrundelserne for ikke at tage uddannelse eller deltage i undervisning under afsoning.

Begrundelse	I Vare- Tægt (N=399)	Med Dom (N=1165)
Har ikke fået information om uddannelsesmuligheder	49,4	35,7
Fængslet har ikke tilbud om uddannelse, der passer mig	35,5	36,8
Jeg er ikke interesseret i at tage uddannelse	15,3	24,9
Uddannelses- og studieforholdene er dårlige	15,8	19,9
Jeg har en uddannelse, der er god nok	8,3	14,6
Jeg synes, at jeg har for svært ved at lære	7,8	9,2
Uddannelse giver mig ikke nok udbytte ift. indsatsen	2,0	3,3
Andre forhold ¹²	21,6	22,9

I denne undersøgelse har det været muligt at foretage en nærmere undersøgelse af, hvad der gemmer sig bag de svarmuligheder, der blev givet i spørgeskemaundersøgelsen.

Kort dom

For nogle indsatte har fravalget af undervisning helt pragmatiske årsager. Det gælder især for indsatte med korte domme, der inden indsættelsen var på arbejdsmarkedet, og som på grund af den korte dom forventer at kunne komme tilbage til deres job. I betragtning af at ca. 40% af de afsagte domme er på 1 år eller mindre (jf. Kriminalforsorgen 2007), og at prøveløsladelse som regel kan ske efter at 2/3 af dommen er afsonet, indebærer det formodentlig, at mange af disse indsatte forventer at vende tilbage til deres job efter endt afsoning. Blandt de unge indsatte med relativt kort

¹² Herunder at den indsatte afventer dom, at den resterende afsoningstid er for kort, at han ikke kan få tilladelse, at der er ventetid på skolen etc.

dom kan opholdet i fængslet der imod blive anledning til at komme i gang med en uddannelse eller til at få suppleret skolekundskaberne, hvilket også afspejles af det faktum, at uddannelsesaktiviteten er noget højere blandt de yngste indsatte end blandt de ældre (jf. Koudahl 2007).

Afsoningen skal overstås uden de store anstrengelser

For nogle indsatte handler afsoningen primært om at få tiden til at gå på den lettest mulige måde. En ung indsat på 21 år, der er i gang med at afsone sin anden relativt korte dom, fortæller, at han som mange andre medvirkende i denne undersøgelse stoppede sin skolegang i 7. klasse. Gennem hele skoleforløbet har han haft problemer med at læse og skrive, og han beskriver sig selv som ordblind. I stedet for at gå i skole blev han sat til at arbejde for kommunen, indtil han formelt skulle stoppe 9. klasse. Han har haft et misbrug af alkohol og hash fra han var ret ung. Som 18-årig blev han tildelt førtidspension. På spørgsmålet om, hvad han så fik tiden til at gå med, når han nu var sendt på ”livslang ferie” svarer han:

”Jeg gik og kedede mig i starten. Så sagde min mor, at jeg skulle finde mig en hobby. Men så røg jeg i fængsel første gang. Og så kom jeg ud igen, og så tænkte jeg, at jeg må nok hellere finde den hobby, der... Og så begyndte jeg at træne. Det blev jeg bidt af... Jeg træner sådan ca. 6 til 8 timer om dagen – styrketræning – ja... og anabolske steroider og sådan noget... Ja... Det blev jeg også taget med her.. Det er noget skidt...”

Det med at gå i skole under afsoningen siger ham ingen ting. Han har talt med en studievejleder, men har valgt skolen fra. Mens han er indsat, bruger han tiden på en af arbejdspladserne fordi:

”Jeg kan godt lide at arbejde. Jeg kan godt lide at fordrive tiden med noget, så jeg ikke går og tænker på, at jeg sidder i fængsel”

På spørgsmålet om, hvad han vil i fremtiden, svarer han, at han måske vil prøve at få et job hos sin far, der arbejder med at lægge fliser. Men han understreger, at det ikke skal være mere arbejde, end at han kan bevare sin pension. Selvom der kun er 10 dage til hans løsladelse, har han ikke prøvet at få lavet en aftale, og der er ingen på fængslet, der har taget initiativ til at lave en plan for hans tid efter afsoning. Han siger:

”Jeg tror ikke jeg kan tænke frem. Det tror jeg aldrig jeg har lært. Jeg kan ikke tænke, at om 5 år så... Der er jeg 26 år... Der er jeg allerede gammel, jo... Så skal jeg jo til at falde til ro... man kan jo ikke rende rundt til halfester og byfester og skabe sig

tosset, når man oppe i de der 30 år i hvert fald. Så kan man ikke tage ind på de der diskoteker mere, så... Men så langt tænker jeg ikke.... Det tror jeg ikke jeg kan..."

Det at deltage i undervisning eller uddannelse indebærer, at man har et fremadrettet perspektiv på sin tilværelse, at man vil opnå noget. Man skal være orienteret mod sin fremtid, ikke i første omgang mod sin nuværende situation men mod en situation, som man gerne vil have skal opstå. Det kan være, at man skal kvalificere sig til en anden uddannelse eller et job. For nogle indsatte kan deltagelse i undervisning i øvrigt betyde, at de hurtigere kan få udgang og andre privilegier. Denne indsatte livsperspektiv er at bevare, det han har, og han har ingen ideer om at forandre sin tilværelse. Fravalget af uddannelse under afsoning, kan forstås på denne baggrund.

Tager min straf – og så hurtigt videre...

Et andet eksempel er en indsat, der efter en juridisk proces, der har trukket ud i årevis, har fået en dom på et par år. Han er veluddannet, ryger ikke, tager ikke stoffer, har familie, et arbejde som leder, hvor han rejser en del, og som han kan komme tilbage til, eget hus og som han siger ”*styr på mit liv*”. Han er ikke tidligere straffet og har aldrig haft noget med kriminalitet at gøre. Hans problem i forbindelse med afsoningen har været, hvordan han kan sørge for at minimere de mulige skader, der kan komme i den periode, han skal være i fængsel, hvad angår familie, økonomi, bolig mv. Han fortæller, at han sammen med sin advokat har brugt megen tid inden afsoningen på at finde ud af, hvilke muligheder der kunne være for ham, eksempelvis i forhold til at få hurtig frigang til arbejde, men at det eneste han har kunnet få at vide har været, hvordan reglerne generelt er for afsoningsforløbet. Han siger:

”Det gælder bare om at komme så let igennem som muligt. At være her – det er spild af tid. Det er simpelthen spild af tid. Jeg bliver ikke et bedre menneske af at være her – eller ét dårligere... Det er der jo nogen der bliver... Jeg vil sige, at hvis ikke man på en eller anden måde kan finde ud af at fryse sig selv ned og så siger, at nu står jeg bare stille. Så vil jeg sgu sige, at man kan sagtens tage skade af det...”

Uddannelse i fængslet er ikke relevant for ham. Han skal have sin afsoning overstået så hurtigt som muligt og på en måde, der gør mindst mulig skade på det liv, som han skal tilbage til.

Under interviewet påpeger han en problemstilling, som andre indsatte, der som han bare skal have sin afsoning overstået, og som ikke har problemer eller behov for uddannelse, at fordi han bare går og passer sin afsoning, kan han få problemer med at blive prøveløsladt efter halv tid, fordi det som hovedregel kræver, at man har deltaget i undervisning eller behandling for på den måde at vise,

at han har gjort ”en særlig indsats for at undgå at komme ud i ny kriminalitet” – som det hedder på Kriminalforsorgens hjemmeside vedrørende ”Udslusning og prøveløsladelse” Han fortæller, at fængslet da også har opfordret ham til at deltage i undervisningen, men som han siger:

”Hvorfor skulle jeg gå i behandling eller tage en hel masse uddannelse, som jeg slet ikke har lyst til eller brug for...”.

Muligvis vil det alligevel lykkes at blive prøveløsladt efter halv tid, men det kræver dispensationer. Hans tilfælde peger på den problemstilling, at indsatte der ikke har problemer eksempelvis i forhold til misbrug eller at styre deres temperament som udgangspunkt er stillet i en dårligere situation end andre indsatte, fordi de ikke har brug for de behandlingstilbud, som fængslet har. Dermed har de ikke som andre indsatte den samme mulighed for at vise, at de har gjort en ”særlig indsats for at komme ud af kriminalitet”. Mere om denne problemstilling i kapitel 18.

Der er for lidt...

På mange fængselskoler anvender man det princip, at ”udtynde” undervisningen til de indsatte, sådan at forstå, at de indsatte bliver tilbudt et relativt lille antal undervisningstimer om ugen, således at skolens undervisningstilbud kan udstrækkes til en længere tidsperiode, end hvis de indsatte blev tilbudt undervisning på fuld tid. Den pragmatiske begrundelse for denne praksis er, at hvis de indsatte, og det gælder især de med lange domme, går i gang med uddannelse på fuld tid på et tidligt tidspunkt under deres afsoning, vil de meget hurtigt have opbrugt de uddannelsesmuligheder, fængslet tilbyder, og spørgsmålet er så, hvad disse indsatte skal få den resterende tid til at gå med.

På baggrund af de eksisterende uddannelsesstilbud, kan denne praksis synes rimelig, men set i relation til det eksisterende uddannelsesbehov, må samme praksis betegnes som endog meget defensiv og uden reelt perspektiv for de indsatte.

Problemet er tilsyneladende særligt stort i forhold til de yngste indsatte, der samtidig udgør den gruppe af indsatte, der har det største uddannelsesbehov eller, om man vil, de ringeste uddannelsesforudsætninger (jf. Koudahl 2007).

Mange af de ældre indsatte taler uafhængigt af hinanden om, at man skulle sætte hurtigere og stærkere ind over for de unge med henblik på at give dem bedre muligheder for at komme i gang med et liv uden kriminalitet, men at fængslernes ikke gør den nødvendige indsats. I flere tilfælde ser det ud til, at det er fængslernes rutiner og sædvaner, der stiller sig i vejen. Igen er der store forskelle fængslerne imellem, og problemerne i denne sammenhæng ser ud til at være størst på de lukkede

fængsler, men de findes også på de åbne. Eksempelvis siger en ældre indsat, at de unge ofte meget hurtigt holder op med at komme til undervisningen:

”Jeg tror, at man har svært ved, med de der få timer der stilles til rådighed om ugen, at fange deres interesse for det. Det virker for... Det bliver for svævende for dem... Det er for langt ude for dem. De kan ikke nå det... ”.

En ung indsat, (I) der har fravalgt undervisning, blev spurgt om grunden til, at han var holdt op med undervisning:

I: Det var ikke noget for mig.

PK: Hvad betyder det?

I: Det var ikke noget for mig at gå i skole her...

PK: Du vil hellere sidde og kigge fjernsyn eller...?

I: Nej....altså... Jeg synes bare ikke fængsel og skole hører sammen.... Man skal afsone her. Du skal ikke gå i skole, jo...

PK: Det ved jeg ikke...

I: Men sådan har jeg det. Man skal jo afsone, jo...

PK: Så skal du gå og ha' det skidt eller...?

I: Neeeh, men... Det er jo max. hvad du kan lære på 4 timer om ugen jo.

PK: Det er ikke så meget – det er jeg enig i...

I: Så hellere sige fra og så starte på en frisk. Så kan du få det ordentligt, jo... 2 timer om onsdagen og 2 timer om fredagen. Hvad faen skal det hjælpe? Det er for lidt, jo...! ”2 timer her og 2 timer der – det kan jeg ikke bruge til en skid jo... ”.

Til gengæld siger han, at hvis han var blevet tilbudt ”rigtig skole” med undervisning 6 til 7 timer på fuld tid, ville han have sagt:

”Ja! Uden at blinke... ”.

Kapacitetsproblematikken er en omdiskuteret sag.

Spørger man blandt lærerne på de enkelte fængslers skoler er opfattelsen imidlertid, at skolerne slet ikke kan opfylde det behov for undervisning og uddannelse, der findes blandt de indsatte. En indikation på, at det er tilfældet er, at i forbindelse med etableringen af den allerede nævnte ”Møgelkær-model”, intensiverede man vejledningsindsatsen blandt andet gennem at ansætte en

vejleder på fuld tid. Et af resultaterne af det øgede vejledningstilbud til de indsatte var, at der meget hurtigt blev lange ventelister til fængselsskolen. Spørgsmålet er derfor, om en eksisterende opfattelse, at skolernes kapacitet modsvare uddannelsesbehovet, kan skyldes, at vejledningsindsatsen ikke er tilstrækkelig i forhold til at afklare de indsattes reelle uddannelsesbehov.

Der findes ingen standardprocedurer for, hvordan de skal håndtere eventuelle ventelister til skolerne. På nogle fængselsskoler oparbejder man ventelister og tilbyder undervisning til indsatte på venteliste i takt med at der bliver plads på skolerne. Dette indebærer, at man arbejder med et ”løbende optag”, således at undervisningen må differentieres i forhold til elevernes niveau.

På nogle fængselsskoler sletter man ventelisterne op til eksamens- eller prøvetidspunktet, for at give de elever, der er i gang med undervisning, ro til at forberede sig til eksamen eller prøve.

Konsekvensen er, at ventelisterne er så godt som ikke eksisterende, og at det derfor kan se ud som om, at skolens kapacitet matcher behovet, selvom det ikke er tilfældet.

Ind til for nylig eksisterede der ikke i Kriminalforsorgen officielle ventelister til fængselsskolerne, og holdningen var, at skolernes kapacitet modsvarede behovet. Blandt andet under indtryk af resultaterne af den øgede vejledningsindsats på Statsfængslet i Møgelkær er direktoratet begyndt at udarbejde opgørelser over ventetider til undervisningen, der er baseret på fængslernes indberetninger

En mulig forklaring på, at der på mange fængsler ikke er ventelister til undervisning kan være, at indsatte med lange domme ofte bliver opfordret til at vente med at gå i gang med at uddanne sig senere i afsoningsforløbet. En ældre indsat med en lang dom, der er blevet overført til fængslets åbne afsnit siger:

”Nu har jeg så siddet ovre i den lukkede. Og jeg kan jo ryste fuldstændigt på hovedet, når jeg ser folk der sidder med en dom på 8, 10, 12 år og når der så er gået 2/3 eller ugen før, så kommer der en eller anden sagsbehandler og spørger, om man ikke skal til og i gang med noget uddannelse. Så synes jeg man lige så godt kunne lægge folk ned og pisse dem op og ned af ryggen. For det kan godt være at folk har gjort et eller andet forkert, grimt eller grusomt eller hvad det nu er og de kommer 12 år i fængsel Men man har ikke brug for at få en eller anden mentalt handicappet man har skabt herinde fordi man låser folk inde og generer dem, ud fra sådan en institution igen. De er altså farlige nogen af dem. Det kan man se i øjnene. I stedet for skulle man give folk en mulighed for noget ordentlig uddannelse. Man kan altså få rigtig meget uddannelse på 8 år.../... Folk skal jo ud igen. Og der er jo ingen grund til at lukke taber ud hvis man kan lukke vindere ud...!”

Spørgsmålet er, om uddannelsesindsatsen kommer så sent i afsoningsforløbet, at de indsatte med lange domme, er blevet så påvirket af deres fængsling, at indsatsen ikke nytter (jf. Goffman 2001, Leavens 2007, Knap 2005, Lauesen 1998).

Det er en gennemgående problemstilling i forhold til de uddannelses tilbud, der gives i de danske fængsler, at der som udgangspunkt overvejende er tale om undervisning i traditionelle skolefag indtil 9./10. klasses niveau og i få tilfælde mulighed for HF, der jo ikke i sig selv kvalificerer til et job (Undervisningsministeriet 2005, 2006).

En indsat med lang dom fortæller, at han i begyndelsen af sin afsoning – efter at have siddet 1 ½ år i arrest uden at lave noget – begyndte med at sidde i 10 måneder på afsoningsstedet uden at lave noget:

”I et års tid har jeg siddet og ikke lavet noget. Jeg blev tilbudt 9. klasse. Det har jeg taget. Hvad skal jeg prøve det igen for, at tage 9. klasse? Det kan jeg ikke bruge til noget...”

Dernæst er han blevet tilbudt at tage nogle HF fag, men det er han ikke interesseret i, for som han siger:

”Jeg vil hellere tage en uddannelse, som jeg kan bruge til noget når jeg kommer ud. Lad os sige, at en arbejdsgiver vælger at se bort fra min straffeattest, og siger ”OK, du søger arbejde... Hvad har du af kvalifikationer”? og jeg så siger, at jeg har en HF, så siger han: ”Ja, tak... Dem har vi mange af. Det kan vi ikke bruge til noget”. Men hvis jeg nu kan sige, at jeg er uddannet indenfor IT, vil han måske sige ”Fint nok... Det kan vi bruge...”

En anden indsat er i gang med en uddannelse indenfor IT, der i princippet er tilrettelagt som net-understøttet uddannelse, og som er forankret på en uddannelsesinstitution uden for fængsler, at han ikke kan få adgang til de relevante materialer, der jo ligger på nettet, at han ikke kan være med på hans medstuderendes debatforum, der er et væsentligt element i uddannelse. Som han siger

”Hvad er så meningen med at vi skal uddanne os? Hvis vi ikke kan få det fuldført, som det burde gøres... Vi er ikke ligestillet med folk der er udenfor (murene). Så er der ikke noget formål med den uddannelse. Vi er dårligere stillet end folk der er uden for...”

Der findes altså indsatte, der er motiveret for at uddanne sig, men som vælger muligheden fra, fordi det tilbud der gives enten ikke er på et niveau, hvor det kunne give mening for dem eller fordi der er et så begrænset udbud, at det synes udsigtsløst for dem. Det kunne pege i retning af, at for disse indsatte skal deltagelse i uddannelse have et konkret mål og tilbuddet skal være af et sådan

omfang, at det bliver til ”Undervisning og uddannelse for alvor...”. De ser uddannelse som et middel til at kunne realisere et konkret mål: Et arbejde som denne uddannelse kvalificere dem til. Det skal ikke have karakter af tidsfordriv.

Næsten alle indsatte fortæller, at de er glade for skolen, og at de opfatter skolen som et godt tilbud i en ellers kedelig og rutinepræget hverdag. Men især blandt de indsatte, der har et rimeligt uddannelsesniveau, gives der udtryk for, at skolens tilbud ikke er tilstrækkelige. Det er et tilbagevendende tema for disse indsatte, at det niveau skolen tilbyder sin undervisning på, ret hurtigt bliver for lavt. De fortæller, at de bliver tilbudt at lave det samme igen eller at de kan tage 9. eller 10. klasses fag, selvom de allerede har afsluttet inden de kom i fængsel. Problemet i denne sammenhæng bliver, at mange af disse indsatte mister modet, fordi de indser, at skolen i stedet for at være en mulighed for at tage uddannelse, der kan stille dem bedre, når de havde færdiggjort afsoningen, får karakter af et sted, hvor tiden skal fordrives. For disse indsatte er det helt essentielt for deres motivation og deltagelse, at de kan tilbydes undervisning og uddannelse, der har et perspektiv i forhold til det arbejdsmarked, de skal ud til efter afsoning.

Det er indlysende, at der kan være problemer i lukkede institutioner i denne sammenhæng, blandt andet hvad angår adgang til Internettet og den ikke eksisterende mulighed for at få frigang til deltagelse i uddannelse uden for murene, men denne undersøgelse peger i retning af, at der heller ikke er den store opbakning i fængslerne til, at de indsatte skal kunne komme i gang.

Mange af disse indsatte efterspørger uddannelser, der ”kan føre til noget”. Det er fint nok, at man kan tage traditionelle skoleuddannelser, men udsigten til at gå i gang med en uddannelse, der kan kvalificere til et job efter endt afsoning, ville være mere optimal.

For mange indsatte med længere domme kunne det være en mulighed, at gå i gang med og eventuelt færdiggøre en uddannelse, mens de afsoner, hvilket vil kunne stille dem i en mere gunstig position på arbejdsmarkedet, når de kommer ud igen.

I sammenhæng med at flere af de indsatte, der er kommet tilbage til fængslet efter forrige dom, fortæller om, hvor svært det har været at holde fast i sin uddannelse efter løsladelsen, kan det synes som en god idé, at give de indsatte mulighed for at påbegynde en uddannelse så hurtigt som muligt, efter de er gået i gang med deres afsoning, så de eventuelt kan få et job efter endt afsoning.

Det er indlysende, at for mange indsatte vil dette ikke være en realistisk mulighed, fordi de ikke har den selvdisciplin, der skal til for at uddanne sig eller de kan have psykiske problemer eller problemer med alkohol eller stoffer. Men for en velfungerende gruppe af indsatte, synes denne mulighed at ligge lige for. Tilsyneladende bliver denne mulighed kun brugt i beskedent omfang, og

tilsyneladende er det forbundet med ikke så få problemer, blandt andet i relation til at få fat i relevante oplysninger på nettet mv., når uddannelsen endelig kommer i gang (se kapitel 17).

Hvis målet med afsoningen er, at sørge for at de indsatte er bedre i stand til at klare sig og at leve en kriminalitetsfri tilværelse, når de er færdige med afsoning, end de var, da de begyndte deres afsoning, må det overvejes, om den måde, uddannelsesmulighederne forvaltes i forhold til forskellige grupper af indsatte, er optimal. Der bør iværksættes procedurer og etableres rutiner, der sikrer, at indsatte, der har de nødvendige kompetencer og den nødvendige selvdisciplin, hurtigt kan gå i gang med en uddannelse, som de eventuelt kan færdiggøre mens de afsoner for på den måde at blive i stand til at indtræde på arbejdsmarkedet med det samme, når de løslades.

Overflytninger og lange domme

De indsatte, der indgår i denne undersøgelse siger, at lærerne for så vidt gerne vil hjælpe til, at de kan komme i gang og gennemføre deres uddannelser, men at interne praksisser i fængslerne forhindrer, at det kan ske.

Et væsentligt resultat af spørgeskemaundersøgelsen blandt samtlige indsatte (Koudahl 2007) var, at der tilsyneladende er meget forskellig forvaltning af undervisning og uddannelse på forskellige fængsler. Det gjaldt, hvis man målte på, hvordan undervisningen var tilrettelagt, på adgangen til computere, de indsattes vurdering af undervisningens niveau og relevans mv.

I nærværende undersøgelse har det været muligt at interviewe indsatte, der har erfaring med uddannelse og undervisning på forskellige fængsler og arresthuse. Der kan være tale om, at de har været indsat flere gange, eller at de er blevet overflyttet mellem forskellige arresthuse og fængsler. Dermed har det været muligt at få kvalificeret betydningen af, at der eksisterer forskellige praksisser på uddannelsesområdet i forskellige fængsler.

Et eksempel er en indsat, der er i midten af 20'erne, der afsoner en meget lang dom. Han har været på institution siden han var 14, har siddet i fængsel eller i arrest, siden han var 19 og har været ude i sammenlagt 2 år i løbet af de sidste 5. Han er gået ud af 8. klasse efter at have haft et kaotisk forløb i flere forskellige folkeskoler. Han beskriver under interviewet en kaotisk opvækst, der omfatter farens død, morens misbrug, at han selv har begyndt et misbrug i en meget ung alder, at han er blevet tvangsfjernet og har turneret rundt på en række institutioner etc. Han repræsenterer således netop den gruppe af indsatte, der har allermest behov for at få samlet op på uddannelsesmæssige forhold under afsoningen (jf. Kyvsgaard, 1998, Krammer 2007, Koudahl 2007).

Han fortæller, at han på det første afsoningssted, hvor han var i 2 år, blev kontaktet af en lærer fra skolen, der opfordrede ham til at gå i gang, hvilket han gjorde. Han færdiggjorde 9. klasse i dansk, matematik og mundtligt engelsk. Ud over at han fik sine prøver, giver han udtryk for, at den opmærksomhed og anerkendelse han fik fra lærerne, har været en stor motivationsfaktor for ham. Han fortæller:

”Det hjalp min hverdag rigtig meget. Fordi når du går i skole ik,.. Du får noget andet at tænke på... For eksempel når du sidder og har engelsk, ik... Jam ’n så tænker du på den opgave du er i gang med. Du sidder ikke og tænker på Jam ’n jeg er i fængsel og uha... Det er godt mentalt. Det hjælper skolen meget på – det mentale...”

Han fortæller, at det er helt anderledes på hans nuværende afsoningssted. Han har søgt om at læse et fag som selvstudium på åbent universitet, men har af personalet fået afslag på sin ansøgning med den begrundelse, at han ikke kan bruge faget til noget, når han kommer ud. Det sker tidligst om 8 til 10 år...

Han har også søgt om at tage et skriftligt sprogfag, men har fået at vide, at der er ventetid på skolen, og at man ikke ved, hvornår han kan begynde.

Overflytningen til hans nuværende fængsel har således sat hans uddannelsesmæssige udvikling helt i stå, og han er bitter og opgivende i forhold til sin situation. Han beskriver det således:

”Nu brokker jeg mig ikke over at jeg sidder i fængsel. Jeg har jo gjort noget lort ik’ og så tager jeg min straf. Så synes jeg bare at når man kommer ind, så skal man ikke straffes mer’ vel. Jeg mener, Du har fået din dom. Du er blevet frihedsberøvet, og så er det dét. Men her... Som jeg ser på det, så når du får at vide at ”Nej du kan ikke gå i skole... Nej du kan ikke det, du kan ikke det, du kan ikke det... Så bliver’ ens verden meget lille, og du bliver sådan set ligeglad... Der er ikke andet at lave end at sidde på sin pind og spille playstation...”

I stedet har han tænkt sig at komme igennem sin afsoning så let som muligt og med mindst mulig investering for derefter at søge pension. Han siger:

” Det skræmmer mig at skulle ud. Jeg har siddet så lang tid uden at være ude. Jeg kender ikke så meget til det mere...jeg kan slet ikke kende min egen by mere ../.. Jeg tænker ikke noget. Jeg tager en dag af gangen, altså... Fordi jeg sidder inde nu. Jeg kan ikke forholde mig til, hvad jeg skal om 4 eller 5 år, fordi så bliver min hjerne sgu kortsluttet..... Det er for stort... Det er for stort at tænke så langt frem. Også... Når du er herinde... Du ved aldrig hvad der vil ske dagen efter... Jeg har givet op...”

En pointe er, at deltagelse i uddannelses- eller undervisningsaktiviteter for ham ikke nødvendigvis er et spørgsmål om at kvalificere sig til et job i en fremtid, der synes meget fjern. Det er i langt højere grad et spørgsmål om at holde sig i gang under afsoningen og ikke risikere at synke hen i passivitet og apati. Af Koudahl 2007 fremgår det, at netop uddannelses- og undervisningsaktiviteternes meningskabende betydning under afsoningen er specielt vigtige for indsatte med lange domme. Han er således et eksempel på en indsat, der i høj grad kan gøre brug af de undervisningstilbud, som der tilbydes i fængslerne. Hans historie er samtidig et eksempel på, hvad forskellige praksisser på forskellige fængsler vedrørende uddannelse og undervisning kan have for de indsatte, der bliver overflyttet, og den peger på den problemstilling, der rejses, hvis der ikke overdragelsesprocedurer, der kan sikre kontinuitet, hvad angår uddannelse, når indsatte flyttes fra en institution til en anden. I den udstrækning, der ikke kan følges direkte op på de uddannelsesinitiativer og aktiviteter, der er sat i gang, kan det betyde, at den motivation for at uddanne sig, som den indsatte måtte have bygget op forsvinder, og som i dette tilfælde erstattes med apati og opgiveness.

Det er generelt for de indsatte med lange domme, at deltagelse i uddannelse og undervisning har stor betydning for deres situation her og nu. Eksempelvis fortæller en indsat med meget lang dom, at han, efter i mange år af afsoningen at have arbejdet i de fængsler, han har været i, er gået i gang med at uddanne sig som selvstuderende, fordi fængslets uddannelsesstilbud ikke er aktuelle for ham. Han siger:

”Tingene var ved at løbe fra mig efter nogle år. Det er som man taber interessen for samfundet...”

Videre beskriver han, hvordan fængselslivets monotoni, hvor den ene dage ligner den anden, betyder, at hjernen begynder at fungere monotont og rutineagtigt.

Jeg begynder også at mærke, at efter 5 år herinde... Hukommelsen begynder at spille én et puds, ikk'. Jeg kan godt huske, hvad jeg lavede for 10 år siden. Måske ikke på dagen... Men det er ikke altid jeg kan huske, hvad jeg lavede i går... Det var det samme som i forgårs... Og det kan man godt mærke nogen gange.. Jeg kan godt mærke, at jeg skal skrive flere og flere ting ned...”

Han bruger også sin uddannelse til at sætte struktur på hverdagen i fængslet. Han forklarer, at den er med til at skabe forskel på dagene, og at det betyder, at han hele tiden har noget at give sig til, *Noget jeg kan tage frem og gå i gang med...*”. Hver søndag skriver han ned, hvad han skal lave

hver enkelt dag i den kommende uge, hvilket betyder, at han hele tiden har en plan for, hvad der skal ske ”i morgen”.

Man bliver meget et ”planmenneske” herinde... Jeg har hele tiden en plan for i morgen... Det er det, der gør, at jeg ikke går rundt og sumper... ”.

Selvom han har lang tid til sin løsladelse, gør han sig alligevel tanker om livet efter afsoningen, og i den sammenhæng spiller hans uddannelse en væsentlig rolle:

”Jeg er da godt klar over, at herinde står min verden stille. Min verden er trykket på pause, ikk... Men uden for kører tingene videre, jo. Jeg vil sgu nødigt ende i en lejlighed et eller andet sted – en forsumpet verden med en kaffekop og ikke ha’ ret meget at gi’ sig til .../... Jeg er godt klar over, at hvis man skal opbygge et socialt liv, når man kommer ud herfra, så er indgangen nok en arbejdsplads, ikk... For ellers så bliver det sociale liv nede i parken, på bænken, ikk... Og det tiltaler mig sgu egentlig ikke ret meget... ”.

18. Belønningssystemet

En del af de indsatte fortæller uafhængigt af hinanden, at fængslerne overvejende har fokus på de indsatte, der har problemer af den ene eller den anden art, og især problemer der kræver behandling eller igangsættelse af projekter. Omvendt er det deres opfattelse, at indsatte, der ikke har den slags problemer, og som heller ikke har skolemæssige mangler, ikke har samme opmærksomhed. Flere af de interviewede peger på, at fængslernes belønningssystem tilsyneladende også er indrettet efter, at de indsatte der har problemer, således at belønninger som eksempelvis tidligere udgang eller frigang, er gjort afhængig af, at de indsatte deltager i undervisning eller behandling af en eller anden slags. Konsekvensen er, at de ”velfungerende indsatte”, der ikke har behov for deltagelse i de nævnte aktiviteter, ikke kan opnå de samme belønninger. En indsat formulerer det således:

”Folk som går i skole eller tager kognitiv eller alle sådan nogle kurser, ikk. de bliver’ jo belønnet på en eller anden måde. Men det gør man ikke når man bare er her ovre og arbejder på fuld skrue... Ikke andet end at man får sin løn og lidt bonustimer. Det er ikke noget med, at man får et plus i bogen, eller hvad man nu siger, lige som det andet... Og jeg ved udmærket hvor mange penge jeg tjener på det her... Jeg har selv været med til at give tilbud på det jeg laver, ikk (griner...). Og så render man rundt til 13 kr. i timen, ikk... Godt nok arbejder man ikke på fuldt blus... Men altså... Det er sådan lidt...”

En anden indsat med en meget lang dom, og som ikke har misbrug af nogen art, fortæller, at han ikke kunne komme til psykolog, fordi han ikke havde påviselige problemer. Først da han tog nogle piller og blev taget ved en urinprøve, fik han muligheden.

I Koudahl 2007 angiver godt 35% af de indsatte, at muligheden for at ”Få større frihed” som en ”Meget vigtigt” årsag til at tage uddannelse eller undervisning under afsoning og som allerede nævnt, taler flere af de indsatte om, at en begrundelse for at deltage i undervisning under afsoning er, at ”det ser godt ud i papirerne”, og at der sidder folk i fængselsskolerne, der i virkeligheden ikke er interesseret, men at det kan give dem nogle fordele i deres afsoningsforløb.

Denne undersøgelses resultater kunne dermed tyde på, at fængslets belønningssystem – noget for noget – ikke er indrettet på de indsatte, der ikke har problemer eller som ikke trænger til undervisning, men som bare gennemfører deres afsoning.

19. Afsluttende bemærkninger

I Kriminalforsorgens principprogram, der blev nedfældet i 1993, hedder det:

” Kriminalforsorgens hovedopgave er at fuldbyrde straf. I den forbindelse skal kriminalforsorgen udøve den kontrol, der er nødvendig for at fuldbyrde straffen, støtte og motivere den dømte til gennem personlig, social, arbejds- og uddannelsesmæssig udvikling at leve en kriminalitetsfri tilværelse. Disse to led i hovedopgaven er sidestillet, og der er således ikke tale om, at nogen del af opgaven er vigtigere end den anden”. (Kriminalforsorgen 1993 :2)

Kriminalforsorgens opgave er således dels at sørge for, at den straf, domstolene idømmer, bliver fuldbyrdet. Det betyder dels, at Kriminalforsorgen skal sørge for, at den dømte bliver spærret inde i et givet sikringsregi i den tid, som domstolen har fastsat. dels skal Kriminalforsorgen sikre, at der under afsoningen foregår aktiviteter, der kan medvirke til, at den dømte bliver i stand til at leve en kriminalitetsfri tilværelse efter endt afsoning. Som det fremgår, bliver det understreget, at begge opgaver er lige vigtige. Kriminalforsorgens skal således gennem indespærringen sikre, at den dømte ikke har mulighed for at befinde sig iblandt de mennesker, han eller hun har forbrudt sig imod. Desuden skal Kriminalforsorgen sikre, at afsoningen medvirker til, at den dømte kan vende tilbage til samfundet med de personlige, sociale, arbejds- og uddannelsesmæssige kvalifikationer og kompetencer, der gør det muligt at leve et liv uden kriminalitet. Spørgsmålet er imidlertid hvordan det kan sikres, at begge formål kan løses på samme tid, og hvordan det sikres, at begge formål i praksis løses under afsoningsperioden.

Denne undersøgelse peger på, at langvarig indespærring i sig selv har en negativ effekt på de indsatte og at indespærringen i sig selv risikerer at medvirke til, at de er dårligere stillet i forhold til familie, bolig, uddannelse og arbejde end da de blev sat i fængsel. Samtidig tyder undersøgelsens resultater på, at en del indsatte med korte domme efter endt afsoning fortsætter deres kriminelle løbebane og kommer tilbage til fængsel typisk med stadig længere domme. Endelig tyder undersøgelsens resultater på, at indespærringen for ellers velfungerende mennesker kan udgøre en risiko for, at de mister deres arbejde, deres bolig eller må lukke deres virksomhed på grund af afsoningen, og at de derfor kan være dårligere stillet, når de løslades, end de var, de blev sat i fængsel. Med andre ord peger denne undersøgelse på - i øvrigt sammen med andre undersøgelser - at selve det at afsone en fængselsstraf kan være i direkte konflikt med den del af Kriminalforsorgens principprogram, der handler om at ”motivere den dømte gennem personlig, social, arbejds- og uddannelsesmæssig udvikling at leve en kriminalitetsfri tilværelse”.

Med andre ord: Hvis principprogrammets ligestillede intentioner skal kunne indfris, skal alle tiltag i forhold til de indsatte begrundes i forhold til, hvordan det medvirker til at styrke netop de nævnte udviklinger af disse specifikke kompetencer: De personlige, de sociale, de arbejds- og de uddannelsesmæssige.

Men spørgsmålet er, i hvilken udstrækning dette i realiteten er tilfældet. Ifølge denne undersøgelse ser det ud til, at indespærring i lang tid uden mulighed for relevant eller tilstrækkelig beskæftigelse kan virke invaliderende og dermed være i modstrid med principprogrammets overordnede formål. Det ser ud til, at den vilkårlighed, der ifølge denne undersøgelse i nogen grad eksisterer i forhold til den enkelte indsatte ønsker om uddannelse og arbejde, er medvirkende til, at nogle indsatte trækker sig fra fællesskabet, og at de i den forstand får skadet deres sociale kompetencer. Ifølge denne undersøgelse ser det ud til, at langvarig indespærring gør, at nogle indsatte bliver bange for at vende tilbage til verden uden for murene, at deres evne til at indgå i et almindeligt samfundsliv bliver forringet, og at denne tendens bliver styrket, hvis der ikke under afsoningen er mulighed for relevant og tilstrækkelig arbejde eller uddannelse og relevant og tilstrækkelig kontakt med verden uden for murene.

Undersøgelsens resultater tyder på, at der er forskelle på, hvordan effekterne af indespærringen er for forskellige fanger, blandt andet afhængig af dommens længde og hvilket regi (åbent/lukket), afsoningen foregår i.

Blandt yngre indsatte med relativt korte domme, og især de indsatte, der har domme for ikke personfarlig kriminalitet, ser det ud til, at en hurtig indsats i forhold til uddannelse og arbejde samt udarbejdelsen af en plan for afsoningen, der fremstår med et konkret uddannelses- eller arbejdsmæssigt perspektiv for den indsatte, kan have effekt i forhold til opfyldelsen af principprogrammets overordnede formål. Dog skal domme have en vis længde. Mange af de interviewede fortæller om, hvordan unge mennesker, der kommer i fængsel i kort tid, betragter fængselsopholdet som en "ferie", som en kalkuleret risiko, noget der skal overstås, så de kan ud igen og fortsætte det liv, de var i gang med. Typisk ses også blandt de indsatte, der har været inde flere gange, at deres domme bliver længere og længere. Eller med andre ord ser det ikke ud til, at principprogrammets formål kan opfyldes, hvad angår indsatte med korte domme. Omvendt siger flere af de unge med relativt lange domme, at de er glade for, at de fik en lang dom fordi, hvis ikke de var blevet stoppet nu, ville de have været fortsat en kriminel løbebane.

Blandt indsatte med lang dom findes også en helt anden holdning til det arbejde, der gøres i fængslerne med henblik på at opfylde Kriminalforsorgens principprogram. En indsat med meget lang dom, der har tilbragt mange år i fængsel, siger:

”Personligt bliver jeg næsten stødt, når jeg hører folk udefra bruge begrebet ”resocialisering”. At man udefra ikke stiller større krav til det produkt, der kommer ud efter endt afsoning, det er mig en fuldstændig gåde. At man udenfor kan leve med en recidivprocent på ”27”¹³ – hvilket er noget forpulet løgn. Det piner mig rigtig meget... At man ikke stiller større krav om, at nu bliver x antal indsatte idømt en fængselsstraf. Men stil da nogle krav under den afsoning. Hold op med at kalde det ”tilbud”, for tilbud bliver jo opfattet som: De skal sgu ikke have nogle tilbud! Hvad er det for noget? De skal bare straffes og så videre. Men sæt nogle krav op om noget uddannelse, om noget terapi og så videre, med henblik på at produktet ud i den anden ende...”

Den indsatte påpeger en grundlæggende problemstilling, som er blevet tematiseret i andre lignende undersøgelser, at der ikke er findes kvalitetsmål for fængslernes arbejde, ud over de overvejende kvantitative målsætninger, der kan findes i Kriminalforsorgens Statistik. Disse målsætninger er karakteriseret ved dels at være af budgetmæssig karakter, herunder antal indsatte, belægningsprocent, undvigelse, orden og sikkerhed, undvigelse, personaleforbrug og sygemeldinger mv. Alle sager, der refererer til den første del af Kriminalforsorgens principprogram, der handler om fuldbyrdelse af straffen. Den eneste statistik, der med rimelighed kan henføres til principprogrammets anden (ligestillede) opgave er en opgørelse af recidiv. Med tanke på formuleringen i principprogrammet om at ”de to led i hovedopgaven er ligestillet”, kan det undre, at der ikke eksisterer opgørelser og statistikker over i hvor høj grad Kriminalforsorgen lykkes med den del af opgaven, der handler om at ”motivere den dømte til gennem personlig, social, arbejds- og uddannelsesmæssig udvikling at leve en kriminalitetsfri tilværelse”.

Den indsatte uddyber sin opfattelse af problemstillingen: I hans perspektiv handler det om, at fængslernes funktion i første omgang er, at kunne opbevare de mennesker, der bliver idømt en straf. Hvad der så i øvrigt foregår, mens de sidder inde, har ikke samme opmærksomhed, især fordi der alligevel er et relativt langt stykke tid til, de kommer ud. Men problemet er, at hvis man skal gøre sig håb om at få disse mennesker på ret køl igen, efter de er blevet idømt en dom, skal der gøres en kraftig indsats fra den første dag, de kommer i fængsel. En anden indsat med lang dom formulerer det således:

¹³ Refererer til den officielle recidivprocent, der opgøres som tilbagefald til ny kriminalitet inden 2 år fra løsladelse, betinget dom eller betinget benådning. Den oplevede recidivprocent i de lukkede fængsler, er tættere på 80 (jf. Koudahl 2005. I Koudahl 2007 svarede 60,5% af de indsatte, at de havde været i fængsel tidligere.

”Man skal sætte ind så tidligt som muligt. Hvis folk kommer i åbent, så kan de se afslutningen på deres afsoningsforløb, og de bliver mere ligeglade med at uddanne sig, fordi den sidste tid bare skal overstås. man skulle i stedet satse meget mere i begyndelsen af afsoningsforløbet og specielt i lukket, fordi mulighederne er så små, der er så få ting man kan... Og hvis man fik nogle fornuftige arbejdsopgaver, ville mange indsatte have stor motivation for at komme i gang... ”.

Med andre ord:

- Metoden med at ”udtynde” undervisningstilbuddene, således at de kan strække gennem hele afsoningen
- En praksis med at anbefale indsatte med lange domme at lade være med at begynde behandling for tidligt i afsoningsforløbet med den begrundelse, at der også skal være noget at fylde den sidste del af afsoningstiden ud med
- Problemet med at de indsatte ikke bliver direkte belønnet for at gøre en ekstra indsats med mindre de først har et problem, der kan løses (stoffer, temperament, manglende skolekundskaber etc.)
- De relativt dårlige fysiske forhold der i mange tilfælde forhindrer de indsatte i at gå i gang med en uddannelse, der ligger ud over tilbud om FVU, avu eller i nogle tilfælde HF
- De manglende pladser i fængslets skoler i forhold til den faktiske efterspørgsel betyder, at den resocialisering, som fængslerne efter loven skal være garant for, ikke i tilstrækkeligt omfang kan finde sted.

Der er således tale om, at fængslernes funktionsmåde i sig selv er direkte medvirkende til, at straffuldbyrdelseslovens dobbelte formål ikke kan opfyldes. (se også Lauesen 1998, Goffman 2001, Leavens 2007).

Det er gennemgående for denne undersøgelses resultater, at de indsattes muligheder for uddannelse og for beskæftigelse generelt, er meget forskellig fra fængsel til fængsel.

Der må derfor iværksættes initiativer og procedurer, der kan sikre, at indsatte får de sammen muligheder for uddannelse og beskæftigelse på alle Kriminalforsorgens institutioner, således at forsorgen lever op til sin egen målsætning om:

”...at de indsatte får tilsvarende muligheder som andre borgere med hensyn til undervisning og uddannelse ved at give dem et relativt større udbud for at kompensere for indespærringen”

Man kan naturligvis hævde, at der eksisterer indlysende forskelle i forhold til hvilke uddannelses- og arbejdsmuligheder, der kan tilbydes indsatte i henholdsvis åbent og lukket regi. Men set ud fra det perspektiv, at indespærringen har til formål at medvirke til, at de indsatte efter endt afsoning kan leve en kriminalitetsfri tilværelse, må der iværksættes initiativer, således at der kan tilbydes relevante og tilstrækkelige undervisnings- og arbejdsmuligheder også i de lukkede fængsler. Forsøget på at indføre VOKS-modellen i nogle lukkede fængsler er et tiltag i den retning.

Ifølge denne undersøgelse, ser det ud til, at det i høj grad er op til den enkelte medarbejder at afgøre, om der skal arbejdes for at sikre den konkrete indsatte mulighed for uddannelse under afsoning. De indsatte oplever, at de i stor udstrækning er helt afhængig af en eller ganske få ansattes mere eller mindre tilfældige forvaltning af Kriminalforsorgens hovedopgave, som den er formuleret i principprogrammet fra 1993. Undersøgelsens peger i retning af, at de indsatte oplever, at der tilsyneladende ikke er gennemsigtighed i beslutningsprocedurerne og at begrundelse for tildeling af afslag eller tilsagn på anmodninger om fx undervisning, er helt tilfældig og vilkårlig. Det forhold, at mange indsatte beskriver deres relation til deres kontaktperson som mangelfuldt, byggende på mistillid eller helt fraværende, er et problem i den udstrækning, at den indsattes eventuelle ønsker og forslag i relation til eksempelvis uddannelse og beskæftigelse, skal gå gennem kontaktpersonen. Denne undersøgelse peger i retning af, at de indsatte oplever, at mange kontaktpersoner behandler de indsattes ønsker lemfældigt og langsommeligt. I sammenhæng med at de indsatte oplever, at de kun i begrænset omfang har mulighed for at kommunikere deres ønsker i forhold til deres afsoning uden om deres kontaktperson, betyder denne afhængighed af kontaktpersonen, at nogle indsatte oplever sig som overladt til tilfældige menneskers tilfældige fortolkning af det gældende regelsæt, hvilket i sig selv kan medvirke til, at de opgiver at forbedre deres situation under afsoningen.

Kontaktpersonen har i denne undersøgelse i alle tilfælde været en fængselsbetjent. Blandt de indsatte er den helt overvejende holdning, at betjentene ikke er nogen, man taler med, hvilket i sig selv lægger forhindringer for, at de indsatte kan komme i gang med uddannelse mv.

Set fra de indsattes perspektiv har betjentene en dobbelt rolle:

- Det er betjentene, der i praksis udøver straf og kontrol i fængslerne, hvilket af de indsatte opleves ved, at det er betjentene der har nøglerne og bestemmer hvornår de indsatte er låst inde eller kan komme ud af cellen. Det er betjentene, der udfører visitationer af cellerne og at det er betjentene, der har den legitime ret til – og i nogle tilfælde også gør brug af denne – til at bruge fysisk magt overfor de indsatte.

- Samtidig skal have en funktion som ”*en mellemting mellem en socialrådgiver og personlig hjælper*”, som en af de interviewede udtrykker det.

Spørgsmålet er om denne dobbelte rolle i praksis er mulig, eller om den i sig selv en forhindring for opfyldelsen af Kriminalforsorgens principprogramms dobbelte målsætning, sådan som det er beskrevet ovenfor?

Litteratur

Dehn Møller, Jesper; Soei, Aydin 2007: Skyld. Lindhardt og Ringhof

Det Økonomiske Råd 2003: Dansk økonomi efterår 2003. Det Økonomiske Råd.

Eikland, Ole-Johan; Manger, Terje; Diseth, Åge 2006: Innsatte i norske fengsel: Utdanning, utdanningsønske og rett til opplæring. Fylkesmannen i Hordaland.

Eikeland, Ole-Johan; Manger, Terje; Asbjørnsen, Arve (red.) 2008: Uttdanning, utdanningsønske og –motivation. TemaNord 2008:592. Nordisk ministerråd.

Ellehammer Andersen, Svend 1985: Strafafsoning i pædagogisk perspektiv – en undersøgelse af uddannelsesplanlægningen i afsoningens forskellige faser. Forskningsrapport nr. 26. Justitsministeriet. Kriminalpolitisk forskningsgruppe.

Ellehammer, Svend; Holstein, Bjørn; Skadhauge, Flemming. B. 1979: Rapport 4 vedr. Skadhaugeplanen. Uddannelsesmiljøet i åbent og lukket fængsel. Forskningsrapport nr. 10. Justitsministeriet. Kriminalpolitisk forskningsgruppe.

EU Kommissionen 2000: Memorandum om livslang læring. EU Kommissionen.

FN's verdenserklæring om menneskerettigheder 1948 (<http://www.un.org/Overview/rights.html>)

Foucault, Michel 2002: Overvågning og straf. Fængslets fødsel. Det lille forlag. (Oprindelig udgave 1975).

Goffman, Ervin 2001: Anstalt og menneske. Paludans fiol-bibliotek.(Oprindelig udgave 1961)

Grothe-Nielsen, Beth 2006: Straf – hvad ellers? Tiderne Skifter.

Holstein, Bjørn; Skadhauge, F. B. 1976: Rapport 1 vedr. uddannelses- og/eller beskæftigelsesplanerne omkring statsfængslet i Nyborg og på Søbysøgård. Forskningsrapport nr. 3. Justitsministeriet. Kriminalpolitisk forskningsgruppe.

Holstein, Bjørn; Skadhauge, F. B. 1977: Rapport 2 vedr. uddannelses- og/eller beskæftigelsesplanerne omkring statsfængslet i Nyborg og på Søbysøgård. Forskningsrapport nr. 6. Justitsministeriet. Kriminalpolitisk forskningsgruppe.

Holstein, Bjørn; Skadhauge, F. B. 1978: Rapport 3 vedr. uddannelses- og/eller beskæftigelsesplanerne omkring statsfængslet i Nyborg og på Søbysøgård. Forskningsrapport nr. 8. Justitsministeriet. Kriminalpolitisk forskningsgruppe.

Herkner, Birgitta; Samulesson, Stefan 2005: Utbildning inom kriminalvården. Effekter på de intagnas läs- och skrivfärdigheter. Kriminalvårdens forskningskommitté. Rapport 15. Kriminalvården.

Holstein, Bjørn Evald 1981: Uddannelsessager i 1979/80. Rapport 5 vedrørende Skadhaugeplanen. Forskningsrapport nr. 15. Justitsministeriet. Kriminalpolitisk forskningsgruppe.

Holstein, B; Skadhauge, F B 1976-79: Rapport vedrørende uddannelses- og/eller beskæftigelsesplanerne omkring statsfængslet i Nyborg og på Søbysøgård. Kriminalpolitisk forskningsgruppe. Rapport nr. 1-3. Justitsministeriet.

Holstein, Bjørn 1986: Uddannelse og recidiv – en undersøgelse af sammenhængen mellem uddannelse under afsoning og kriminelt recidiv hos 1325 løsladte. Forskningsrapport nr. 28. Justitsministeriet. Kriminalpolitisk forskningsgruppe.

Justitsministeriet 2005: Bekendtgørelse af lov om fuldbyrdelse af straf m.v. LBK nr 207 af 18/03/2005. Justitsministeriet

Knap, Sigrid Ingeborg 2005: Når virkeligheden er et andet sted – et etnografisk studie af fangesocialitet. Specialeafhandling. Institut for antropologi. Københavns Universitet. (Kan blandt andet findes på nettet: http://flf.dk/images/pdf/Naar_virkeligheden_er%20et_andet_sted.pdf)

Koudahl, Peter 2006a: Evaluering af resultaterne af den eksisterende fængselsundervisning (Et pilotprojekt). 1. delrapport i projektet: Forskning i fængselsundervisning i Danmark. Danmarks Pædagogiske Universitet og Direktoratet for Kriminalforsorgen. Kan hentes på www.kriminalforsorgen.dk under menupunktet ”Publikationer”.

Koudahl, Peter 2007: Indsatte i danske fængsler. Uddannelse og uddannelsesønsker. Danmarks pædagogiske universitet og Direktoratet for Kriminalforsorgen. Kan hentes på www.kriminalforsorgen.dk under menupunktet ”Publikationer”.

Koudahl, Peter 2008: Evaluering af Møgelkær-modellen. Kan rekvireres hos forfatteren.

Knudsen, Ann-Elisabeth 2007: Seje drenge og superseje piger. Hjerne og hjerte hos de 10 til 18 årige. Det Schønbergske forlag.

Krammer, Marianne 2007: Fængselsundervisning – fra modmagt til tilpasning. Specialeafhandling. kandidatuddannelsen i generel pædagogik. Danmarks Pædagogiske Universitetsskole.

Kriminalforsorgen 2003: Kriminalforsorgens principprogram. Kan hentes på www.kriminalforsorgen.dk under menupunktet ”Fakta om os”.

Kriminalforsorgen 2007: Statistik 2006. Kriminalforsorgen.

Kyvsgaard, Britta 1998: Den kriminelle karriere. Jurist- og økonomforbundets forlag.

Langelid, Torfinn; Manger, Terje 2005: Læring bak murene. Fængselsundervisning i Norge. fakkboklaget.

Lauesen, Torkil 1998: Fra forbedringshus til parkeringshus – magt og modmagt i Vridsløselille statsfængsel. Vidvinkel Hans Reitzels Forlag.

Leavens, Anja (2007): Fra afsoner til borger. En praksisbaseret beskrivelse af afsoningskonsekvenser. Kan hentes fra Pensionen Lysholmgårds hjemmeside: <http://www.lysholmgaard.dk/>

Lund, Andreas 2004: Fire skolers bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi. Fylkesmannen i Hordaland.

Manger, Terje; Ole-Johan Eikeland; Diseth, Åge; Hetland, Hilde 2006: Innsette i norske fengsel: Motiv for utdanning. Fylkesmannen i Hordaland.

Nordic Council of Ministers 2005: Nordic Prison Education. A Lifelong Perspective. Nordic Council of Ministers.

Nordisk Ministerråd 2003: Å lære bak murene. Utdannelse og kriminalomsorg i et livslangt perspektiv. Nordisk kartlegging av fengselsundervisningen. Nordisk ministerråd.

Nyt fra Kriminalforsorgen 2008: VOKS-modellen stormer frem. I Nyt fra Kriminalforsorgen nr. 1:09. Kriminalforsorgen

Olsen, Henning 2001: Sprogforståelse og hukommelse i danske surveyundersøgelser. Rapport 01:15. Socialforskningsinstituttet.

Rognaldsen, Svein 2003: Evaluering av fengselsundervisningen med vikt på systemnivået og kriminalomsorgens totale opplæringsvirksomhet. Fylkesmannen i Hordaland

Samuelsson, S; Herkner, B; Lundberg, I 2003: Reading and writing difficulties among prison inmates. A matter of experiential factors rather than dyslexic problems. In: Scientific Studies of Reading, 7. pp: 53-73.

Sandvik, Anne Berit 2003: Hva passer for kvinner. Fylkesmannen i Hordaland

Skaalvik, Einar; Finbak, Liv; Pettersen, Tone 2002: Begrunnelse og formål med fengselsundervisningen. Fylkesmannen i Hordaland

Skaalvik, Einar M; Finbak, Liv; Pettersen, Tone 2003: Undervisning i fengsel. På rett kjøp? Evalueringen av fengselsundervisningen, rapport 3/03. Fylkesmannen i Hordaland.

Skaalvik, Einar M.; Stensby, Hans K. 1981: Skole bak murene. Tapir

Socialforskningsinstituttet 2002: danske arbejdspladser – plads til alle? Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om arbejdsmarkedets rummelighed. Rapport 02:6. Socialforskningsinstituttet.

Stevens, Hanne 2005: Kriminalitet og uddannelsesforløb. En longitudinal undersøgelse af fødselsårgangen 1970. Upubliceret manus. Kan hentes på adressen: <http://www.justitsministeriet.dk/forskning/rapporter-fra-forskningskontoret/rapport-mappe/kriminalitet-og-uddannelsesforloeb/>

Tranæs, Torben; Pico Geerdsen, Lars mfl. 2008: Forbryderen og samfundet. Livsvilkår og uformel straf. Rockwool forndens forskningsenhed. Gyldendal.

Undervisningsministeriet 2005: Bekendtgørelse af lov om forberedende voksenundervisning (FVU-loven) LBK nr 16 af 07/01/2005

Undervisningsministeriet 2006: Bekendtgørelse af lov om almen vokseuddannelse (avu-loven) LBK nr 852 af 11/07/2006

Viljugrein, Tone 2002: Skole, språk og fengsel. Fylkesmannen i Hordaland

Øgrim, Leikny 2004: Fleksibel læring for straffedømte. Fylkesmannen i Hordaland

Bilagsfortegnelse

Bilag 1.

Præsentation af det samlede oplæg til fængselsundervisning i Danmark

Bilag 2.

Informationsbrev sendt til samtlige Kriminalforsorgens institutioner om igangsættelse af undersøgelsen

Bilag 3

Brev fra indsat

Bilag 4

Interviewguide

Bilag 1.

Præsentation af det samlede oplæg til forskning i fængselsundervisning i Danmark

1. initiativ.

Evaluering af resultaterne af den eksisterende fængselsundervisning.

Formål.

På baggrund af dokumentation for omfanget af den eksisterende undervisning i de danske fængsler, herunder dokumentation for deltagerantal, prøveafleggelse og gennemførsel, vil evalueringen tage sigte på at tydeliggøre eventuelle forskelle og ligheder i relation til aktiviteterne på de enkelte fængsler, herunder forskelle og ligheder i relation til undervisning i- og uden for fængslerne (frigang). Der vil være særligt fokus på, hvilke betydninger fængselsundervisningen har for forskellige grupper af indsatte og på hvordan undervisningen kan bidrage i den samlede resocialiserings – og normaliseringsproces. Den sidste del af evalueringens formål vil blive undersøgt tentativt og kan give vigtig information til planlægning af en større kvalitativ undersøgelse af den subjektive betydning af fængselsundervisningen for forskellige grupper af indsatte (se nedenfor).

Mål.

Det er målet at evalueringen med udgangspunkt i statistiske informationer om gennemførsel, prøveafleggelse mv. kan medvirke til at give en dybere forståelse af betydningerne af eksistensen af pædagogiske aktiviteter for de indsatte. Desuden er det målet at udvikle et forskningsbaseret grundlag for at kunne tilrettelægge yderligere undersøgelser af de subjektive betydninger af fængselsundervisningen for forskellige grupper af indsatte, for lærerne og fængslernes øvrige faggrupper.

Metode.

Evalueringen vil i udgangspunktet blive baseret på tilgængelig statistik og årsberetninger fra kriminalforsorgen og justitsministeriet, samt resultater af den spørgeskemaundersøgelse af fængslernes undervisningsaktiviteter, som kriminalforsorgen netop er ved at færdiggøre. Desuden vil statistikker fra de enkelte

fængsler blive inddraget som datagrundlag i den udstrækning de ikke er tilgængelige på centrale hjemmesider.

Evalueringen vil inddrage interviews med nøglepersoner: Ledere og lærere tilknyttet fængselsundervisningen, samt talsmænd for de indsatte i den udstrækning de kan bidrage med information om undervisningens effekter i forhold til normaliserings- og resocialiseringsaspekterne og til det sociale miljø i fængslerne.

2. Initiativ:

Undersøgelse af de subjektive betydninger af fængselsundervisningen for de indsatte.

Formål.

Det overordnede formål med undersøgelsen er at sætte fokus på de indsattes perspektiv i forhold til fængselsundervisningen. Undersøgelsen inddrager dels de aspekter, der knytter sig til fængselsundervisningens subjektive betydning for de indsatte, mens de er fængslet. Dels de aspekter der knytter sig til tiden efter endt afsoning. Undersøgelsen kan bidrage med yderligere viden på området, der kan medvirke til at styrke tiltag og udbygning af undervisningen i de danske fængsler, herunder at kunne informere de eventuelle tiltag omkring integration af fængslernes tilbud om undervisning, arbejde og evt. behandling. Endvidere vil undersøgelsen kunne pege på nuværende og tidligere indsattes vurderinger af undervisningens relevans i relation til kriminalforsorgens målsætninger om normalisering og resocialisering. Desuden vil den konkrete nytteværdi af undervisningen for de indsatte kunne undersøges, med henblik på at tilvejebringe viden om eventuelle nye tiltag, som eksempelvis en mere central placering af af AMU- eller TAMU (evt. EUD) i undervisningstilbudet.

Mål.

At fremstille et materiale der kan dokumentere de kvalitative aspekter af fængslernes undervisning, som de opleves af de indsatte, med henblik på at blive i stand til at optimere den allerede eksisterende undervisning. Desuden at pege på mulige tiltag, der kan supplere den overvejende boglige undervisning, der tilbydes de indsatte, med henblik på at undersøge behov og muligheder for at inddrage formelle faglige elementer

(AMU, TAMU og EUD) i undervisningstilbudet med henblik på at styrke opfyldelsen af kriminalforsorgens målsætninger om normalisering, resocialisering og lettelse af overgangen til det civile liv.

Et yderligere mål er at skabe et grundlag for at etablere forsøg med tilrettelæggelse af fængselsundervisningen, der tager udgangspunkt i eventuelle allerede eksisterende kompetencer og færdigheder hos de indsatte, gennem en mere central placering af ikke-boglige elementer i undervisningen. Denne kunne eventuelt inddrage allerede eksisterende værkstedsaktiviteter.

Metode.

Interviews og ikke-deltagende observationer af den praktiske undervisning (i den udstrækning det er muligt).

Struktureringen af interviews og udvælgelsen af informanter kan foretages med udgangspunkt i resultaterne af dokumentationen for fængselsundervisningen (se ovenfor).

Der vil være tale om inddragelse af personer der på tidspunktet for interviews er indsatte, og personer der ikke længere er indsatte.

3. Initiativ:

Undersøgelse af de ansatte læreres subjektive oplevelser og betydningstilskrivninger af arbejdet som underviser i de danske fængsler.

Formål.

At undersøge hvilke forhold, der har betydning for fastholdelse af lærere i fængselsundervisning, herunder undersøgelse af lærernes oplevelser af fængslet som arbejdsplads; relationer til øvrige faggrupper, fysiske og organisationsmæssige placering.

At undersøge lærerarbejdet og de subjektive betydninger af de særlige forhold, som fængselsundervisningen er indlejret i; lærernes formelle situation som del af fængslets personale med de dilemmaer det kan give, som eksempelvis kravet om oplysningspligt og behovet for fortrolighed i forhold til de indsatte, lærernes relation til de øvrige

faggrupper, herunder fængselsfunktionærerne og deres indbyrdes samarbejde i det formaliserede sagsbehandlingsarbejdet.

Mål:

Målet er at tydeliggøre forhold, der har afgørende betydning for fastholdelsen af lærere i fængselsundervisningen, at tydeliggøre de særlige personlige kompetencer og faglige kvalifikationer, der kræves som lærer i fængselsundervisningen, med henblik på at kunne tilbyde nuværende og kommende ansatte endnu bedre muligheder for faglig (og personlig) sparring i jobbet.

Metode:

Der vil blive gjort brug af en triangulering.

En kvantitativ spørgeskemaundersøgelse skal afklare lærernes karriereforløb, deres uddannelses- og arbejdsmæssige karrierebane, der har ført til ansættelse i kriminalforsorgen. Dels skal den udfordre den antagelse, at lærerne enten er meget kort tid i stillingen eller at stillingen som lærer i fængslerne bliver en ”livstidsstilling”.

Den kvalitative del af undersøgelsen vil inddrage interviews af udvalgte lærere og eventuel observation af undervisningspraksis og af lærernes samarbejde med øvrige faggrupper.

Der vil være særlig opmærksomhed på lærernes eventuelle forslag til forbedringer af fængselsundervisningen og deres samarbejdsrelationer.

4. Initiativ:

Undersøgelse af betydningen af eksistensen af en pædagogisk institution i fængslerne.

Formål:

Undersøgelsen vil have til formål at dokumentere, i bredeste forstand, betydningen af eksistensen af et rum for læring i fængslerne. Der vil være specielt fokus på den pædagogiske institutions betydning for de øvrige aktiviteter, der foregår i fængslerne.

Udgangspunktet vil være en antagelse om, at fængselsundervisningen praktiseres forskelligt på de enkelte fængsler. Der skal derfor gennemføres en komparativ analyse af

fængselsundervisningen i et antal fængsler. Eventuelt kan internationale erfaringer med fængselsundervisningens placering og udbud indgå.

Formålet vil desuden være, at tydeliggøre betydningerne af eksistensen af en pædagogisk institution i forhold til de indsatte og fængslets øvrige faggrupper, og i forhold til fængslernes mulighed for at realisere målsætningerne, som de eksempelvis er formuleret i Kriminalforsorgens visionsprogram ”Visioner for fremtiden”, der omfatter såvel ansatte som indsatte.

Mål:

At fremstille et katalog med ideer og anbefalinger til inspiration og debat i forhold til den praktiske og strukturelle placering af fængselsundervisningen, herunder af lærernes samarbejdsrelationer med øvrige faggrupper og deres relationer til de indsatte.

Metode:

Undersøgelsen vil kunne tage afsæt i resultaterne af de allerede opregnede initiativer, suppleret med kvalitative undersøgelser (primært interviews) af lærere og repræsentanter fra øvrige faggrupper fra et antal fængsler, der formodes at kunne udvælges eksemplarisk på baggrund af de allerede nævnte initiativer.

5. Initiativ:

Procesevaluering af TAMU-initiativ på Statsfængslet i Østjylland:

Med ibrugtagningen af det nyopførte statsfængsel i Østjylland (Enner mark, vest for Horsens) i 2006, vil der blive taget initiativ til at supplere den bogligt orienterede fængselsundervisning med egentlig faglig kvalificerende håndværksundervisning (TAMU: Træningsskolens Arbejdsmarkedsuddannelser).

Formål:

At foretage en evaluering af hele processen fra planlægning, igangsætning og gennemførelse af TAMU-lignende forløb i det nye statsfængsel, samt evaluering af gennemførte forløb, med henblik på at give input til diskussion, forbedring, tilretning mv. under hele forløbet.

Mål:

At placere de konkret erhvervsrettede uddannelses tiltag mere centralt i undervisningstilbudet i de danske fængsler end tilfældet er i dag. Herunder inddragelse af allerede eksisterende værkstedsfaciliteter i konkrete undervisningsmæssige aktiviteter. Evalueringen kan med fordel tage udgangspunkt i allerede eksisterende erfaringer fra andre landes fængselsvæsner, med inddragelse af arbejdsmarkedsrettede aktiviteter i fængselsundervisningen (Tyskland; Finland, Tjekkiet mfl.), og med baggrund heri udarbejde et katalog over ideer og eventuelle tiltag, der kunne være interessante i en dansk kontekst.

Metode:

Procesevalueringen vil foregå løbende og vil inddrage opbygningen af statistikbank til dokumentation af tiltag og resultater. Den vil desuden omfatte interviews med involverede lærere og indsatte. Hvis det viser sig muligt, kan evalueringen inddrage resultater i forhold til de indsatte situation efter endt afsoning: På hvilke måder har det TAMU-lignende initiativ medvirket til at forbedre deres uddannelsesmæssige, arbejdsmarkeds mæssige og sociale situation i det hele taget?

Bilag 2

Informationsbrev sendt til samtlige Kriminalforsorgens institutioner om igangsættelse.

Vedrørende ny undersøgelse ved Peter Koudahl, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole

Som opfølgning på spørgeskemaundersøgelse fra april 2007 har direktoratet bedt Peter Koudahl lave en interviewundersøgelse: Uddannelse i fængslerne – hvad siger de indsatte?

Mange indsatte har ved spørgeskemaundersøgelsen sagt ja til at lade sig interviewe ved en eventuel senere opfølgning.

Formålet med interviewundersøgelsen er dels at sætte fokus på de indsattes oplevelser af og erfaringer med uddannelse i fængsler og arresthuse, dels at undersøge hvorfor kun ca. 20 % uddanner sig under afsoningen.

Undersøgelsen vil have fokus på betydningen af uddannelse såvel under afsoning som efter endt afsoning.

I forbindelse med interviewundersøgelsen vil Peter Koudahl i januar 2008 kontakte udvalgte fængsler og arresthuse med henblik på nærmere at aftale tid for interview m.m.

Straffuldbyrdelseskontoret beder om, at man tager godt imod Peter Koudahl.

Med venlig hilsen

Kaj Raundrup

Bilag 3. Brev modtaget sammen med spørgeskema¹⁴

Udtalelse fra indsat

Mit navn er NN.

Jeg er en af de mange som også desværre sidder inde. Jeg startede første gang med at møde det her system i 19XX og fik en dom på 7 år. Men inden jeg kom havde jeg op til flere kurser bag mig samt en uddannelse som kok. Af kurser havde jeg erhvervsfaglig uddannelse inden for flytning, teknisk tegner i byggebranchen, et brandkursus, 2 førstehjælpskurser, et kursus inden for metal, hvor jeg fik 11, 2 svejsekurser, et kursus i 3D animation, et kursus i multimedie og et danskkursus, dog uden at gøre det færdigt. Alle de ting har ikke kunne hjælpe mig, hverken indenfor muren eller uden for muren, dan man jo stadig her en straffeattest at slås med. Så hvad er det værd, at man inde i fængslet tilbyder en uddannelse eller et kursus som man alligevel ikke kan bruge til noget. Så kunne man lige så godt bruge pengene til noget bedre i selve fængslet så som hobby/film/TV kanaler/billedkunst/sport osv. Ja, man kunne endda bruge pengene til noget bedre arbejde til de indsatte, så deres tid kunne gå noget bedrer og til noget som de indsatte selv kunne få noget ud af at lave. For mig selv har jeg ikke fået andet ud af de kurser jeg har taget end at min tid er gået med at lære noget, i stedet for at sidde og glo på TV hele dagen. Men jeg ville nu hellere bruge de kurser til noget, så som samfundstjeneste, hvor man kunne hjælpe de syge eller de ældre og børn. Men nej, sådan er systemet jo ikke, selvom jeg ikke kan få noget arbejde. Så sidder jeg her og glor ud i den blå luft. Så hvad er det værd at give den indsatte mulighed for at få en uddannelse eller et kursus, når man alligevel ikke kan få lov til at bruge det til noget, mens man sidder inde? Her var noget man godt kunne tage op i Kriminalforsorgen – hvor man på længere sigt vil hen med at uddanne de indsatte?

Med venlig hilsen

Den indsatte fra XX

NN

PS: Havde man fra starten af min afsoning fulgt min uddannelse til døren efter min løsladelse, var jeg nok ikke kommet tilbage. Nu er det 5. gang jeg sidder med mindre domme, så hvad er min fremtid lige nu? Bistand, pension, kriminalitet...

¹⁴ Indholdet er anonymiseret så brevsriveren ikke kan genkendes

Bilag 4. Interviewguide til indsatte.

Formalia:

Hvilke fag? Hvor mange timer/uge

Straflængde

Afsoningstid tilbage

Evt. flere gange i fængsel?

Uddannelses- og jobbaggrund

Skoleerfaringer/erfaringer med uddannelse og arbejde

Om undervisningen i fængslet

Hvad er det vigtigste ved undervisningen?

Undervisningens tilrettelæggelse

Undervisningsmaterialer

Computeradgang

Fordele/ulemper ved fængselsundervisningen

Forhindringer

Information

Forslag til forbedring (AMU/EUD/andre ideer)

Hvordan ville den ideelle undervisnings i fængslet være?

Begrundelser for valg af undervisning

Uddannelse og/eller arbejde i fængslet – begrundelser for valg

Formål med deltagelse – her og nu og på længere sigt.

Undervisningens status blandt fangerne. Er det lige så OK som arbejde?

Om lærerne og det øvrige personale

Lærernes funktion – lærere og samtalemulighed?

Hvad karakteriserer en god fængselslærer?

Samarbejde mellem lærere og øvrigt personale.

Fremtiden

Den resterende straf

Efter udstået straf

- og undervisningens betydning i den sammenhæng.